

EEN BREUKLIJN OP DE TERUGWEG?

Sociaaleconomische kwesties in de partijprogramma's van liberalen en socialisten tussen 1961 en 2010

- Nicolas Bouteca & Carl Devos -

De Belgische politieke geschiedenis werd lange tijd beheerst door drie breuklijnen : de levensbeschouwelijke, de communautaire en de sociaaleconomische. Met wisselende kracht verdeelden ze de politieke arena. Dit artikel wil onderzoeken in welke mate de sociaaleconomische breuklijn tussen 1961 en 2010 de Belgische politieke geschiedenis heeft bepaald en voor politieke verdeeldheid zorgde. Dit is een interessante periode aangezien verschillende nationale en internationale auteurs wijzen op het afgenomen belang van de sociaaleconomische breuklijn sinds de jaren 1960¹. Maar in welke mate geldt dit ook binnen de Belgische context? Deze vraag wordt beantwoord door de partijprogramma's van de twee antipoden op deze breuklijn, de liberale en socialistische partij, kwantitatief te analyseren en hun wisselende posities op de sociaaleconomische links-rechts breuklijn weer te geven. Hiervoor wordt in de traditie van de historici van de "nieuwe scholen" een methodologische uitstap gemaakt naar de sociale wetenschappen. De vastgestelde evoluties worden getoetst aan de bestaande literatuur omtrent het sociaaleconomisch conflict op partijpolitiek niveau. Op die manier wordt gepoogd om te anticiperen op de belangrijkste kritiek op het hanteren van deze technieken uit de sociale wetenschappen voor historisch onderzoek, namelijk dat het feitenmateriaal niet verwaarloosd mag worden².

I. Inleiding

Breuklijnen zijn voor historici belangrijke concepten in hun zoektocht naar het verklaren van het verloop van de geschiedenis³. Ze laten toe om dieper inzicht te verwerven in de mechanismen die de samenleving in het verleden structureerden. Heel wat onderzoekers hebben zich reeds over de studie van breuklijnen gebogen. De aandacht gaat vaak uit naar het opkomen van nieuwe maatschappelijke tweedelingen en het verdwijnen van oude tegenstellingen. Een constante is de discussie over het al dan niet afkalven van de klassieke sociaaleconomische breuklijn, de zogenaamde strijd tussen arbeid en kapitaal. Dit is het debat over de mate waarin de markt moet worden gereguleerd en de overheid sociale bescherming moet uitbouwen. Of anders gezegd : conflicten over gelijkheid en over welke ongelijkheden verantwoord zijn⁴.

Reeds in de jaren 1970 werd gesteld dat deze klassentegenstelling door de algemene welvaartsstijging achterhaald is en dat post-materialistische waarden in opmars zijn⁵.

Politieke partijen zouden daardoor meer aandacht hebben voor nieuwe waarden als ecologie, vrede en inspraak en minder voor oude materialistische waarden zoals economische welvaart⁶. Anderen gaan minder ver en stellen dat het sociaaleconomische conflict nog steeds relevant is voor de vormgeving van politieke systemen. Al is dat in minder mate het geval en onder een nieuwe vorm. De traditionele sociaaleconomische breuklijn zou getransformeerd zijn als gevolg van de economische globalisering. De oude strijd tussen arbeid en kapitaal vormde zich om tot een tegenstelling tussen de winnaars en de verliezers van de globalisering. Langs de ene kant heb je de ondernemers en hooggeschoolde werknemers in sectoren die internationaal competitief zijn. Langs de andere kant heb je ondernemers en laaggeschoolde werknemers uit sectoren die niet concurrentieel zijn op de wereldmarkt⁷.

Ook met betrekking tot de Belgische context bestaat discussie over de vraag of de sociaaleconomische breuklijn achterhaald is. Onderzoek bij de Vlaamse kiezer wijst enerzijds uit dat de sociaaleconomische

1. Bijvoorbeeld : RONALD INGLEHART, *The Silent Revolution: Changing values and political styles among Western publics*, Princeton, 1977; HANSPETER KRIESI, EDGAR GRANDE, ROMAIN LACHAT, MARTIN DOLEZAL, SIMON BORNESCHIER & TIMOTHEOS FREY, "Globalization and the transformation of the national political space : Six European countries compared", in *European Journal of Political Research*, nr. 45, 2006 (6), p. 921-956; MARC SWYNGEDOUW, "Les nouveaux clivages dans la politique belgo-flamande", in *Revue française de Science politique*, 45, 1995 (5), p. 775-790. 2. MARC BOONE, *Historici en hun métier. Een inleiding tot de historische kritiek*, Gent, 2007, p. 186. 3. Zie bijvoorbeeld : ELS WITTE, "Mechanisms of post-war and present-day political systems", in ELS WITTE, JAN CRAEYBECKX & ALAIN MEYNEEN (reds.), *Political history of Belgium. From 1830 onwards*, Brussel, 2009, p. 413-417. 4. MARK ELCHARDUS & KOEN PELERIAUX, "De polis verdeeld. Hoe de kiezers links en recht herdefiniëren", in MARC SWYNGEDOUW, JAAK BILLIET, ANN CARTON & ROELAND BEERTEN (reds.), *De (on)redelijke kiezer*, Leuven, 1998, p. 185. 5. RONALD INGLEHART, *The Silent Revolution...* 6. CARL DEVOS, STEVEN LANNOO & FLOOR EELBODE, "Politiek en de massa", in CARL DEVOS (red.), *Een plattegrond van de macht*, Gent, 2012, p. 223. 7. HANSPETER KRIESI, EDGAR GRANDE, ROMAIN LACHAT, MARTIN DOLEZAL, SIMON BORNESCHIER & TIMOTHEOS FREY, "Globalization and the transformation of the national political space...", p. 922.

breuklijn in belang afgenomen is met de opkomst van nieuwe breuklijnen na 1980⁸. Dat wordt bevestigd in onderzoek naar betogingen waaruit blijkt dat demonstraties rond post-materialistische thema's in opgang zijn. Al wordt daarbij ook benadrukt dat sociaaleconomische strijdpunten in de jaren 1990 prioritair blijven op straat⁹. Anderzijds toont ander kiezersonderzoek aan dat de Vlaamse polis nog steeds verdeeld wordt door de sociaaleconomische breuklijn. Al moet die links-rechts tegenstelling misschien herdefinieerd worden¹⁰.

Ondanks de vele verwijzingen naar de toestand van de sociaaleconomische breuklijn, lag in het Belgisch politiek-historisch onderzoek de focus vooral op de twee andere breuklijnen : de levensbeschouwelijke en de communautaire¹¹. De economische en sociale geschiedenis zijn op zichzelf sterk uit-

gebouwde disciplines binnen de Belgische contemporaine geschiedenis¹², maar de politieke verdeeldheid rond het gevoerde sociaaleconomische beleid is minder uitgebreid beschreven. Dit is wellicht ten dele te verklaren doordat deze breuklijn sinds het sociaal Pact van 1944 als voorbijgestreefd werd beschouwd¹³. Er bestaat wel geëngageerde geschiedschrijving over de arbeidersstrijd in België¹⁴ en wetenschappelijk werk rond de vakbeweging en het sociaal overleg¹⁵. Maar het sociaaleconomisch conflict wordt daarbij vooral bekeken vanuit het standpunt van de sociale partners (werkgevers- en werknemersorganisaties).

In dit artikel verleggen we de aandacht naar de politieke partijen. Ondanks het feit dat sociale partners met het sociaal overleg rond lonen en arbeidsvoorwaarden een belangrijk deel van de sociaaleconomische

8. MARC SWYNGEDOUW, "Les nouveaux clivages...", p. 777. 9. PETER VAN AELST & WALGRAVE STEFAAN, "De 'Stille Revolutie' op straat. Betogen in België in de jaren 1990", in *Res Publica*, nr. 41, 1999 (1), p. 55. 10. MARK ELCHARDUS & KOEN PELERIAUX, "De polis verdeeld...". 11. ELS WITTE, "Mechanisms of post-war...", p. 415. 12. Zie voor de economische hedendaagse geschiedenis o.a. VINCENT DUJARDIN, MICHEL DUMOULIN, MARNIX BEYEN & PHILIPPE DESTATTE, *Nieuwe geschiedenis van België, 1950 – heden (deel III)*, Tiel, 2009; ISABELLE CASSIERS, PHILIPPE DE VILLÉ & PETER SOLAR, "Economic growth in postwar Belgium", in NICHOLAS CRAFTS & GIANNI TONIOLO (red.), *Economic growth in Europe since 1945*, Cambridge, 1996, p. 173-209; ISABELLE CASSIERS (red.), "Que nous est-il arrivé ? Un demi-siècle d'évolution de l'économie belge", in *Reflets et Perspectives de la Vie économique*, nr. 39, 2000 (1), p. 3-168. Een overzicht van de sociale geschiedenis is te vinden in DIRK LUYTEN, "Tussen staat en zuil. Vijfendertig jaar Belgisch onderzoek over sociaal beleid", in GUY VANTHEMSCHE, MACHTELD DE METSENAERE & JEAN-CLAUDE BURGELMAN (reds.), *De Tuin van Heden. Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving*, Brussel, 2007, p. 347-382. 13. ALAIN MEYNEN, "België in het empire. Sociaalwetenschappelijk onderzoek (1960-) over 'België' en overgangen naar een posthistorie", in GUY VANTHEMSCHE, MACHTELD DE METSENAERE & JEAN-CLAUDE BURGELMAN (reds.), *De Tuin van Heden. Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving*, Brussel, 2007, p. 511. 14. Bijvoorbeeld : JAAK BREPOELS, *Wat zoudt gij zonder 't werkvolk zijn? Anderhalve eeuw arbeidersstrijd in België*, Leuven, 1988. 15. RIK HEMMERIJCKX & DIRK LUYTEN, "De historiografie van de Belgische vakbeweging", in GUY VANTHEMSCHE, MACHTELD DE METSENAERE & JEAN-CLAUDE BURGELMAN (reds.), *De Tuin van Heden. Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving*, Brussel, 2007, p. 141-168; DIRK LUYTEN, "Tussen staat en zuil...", p. 355. ALAIN MEYNEN, "Economic and social policy since the 1950s", in ELS WITTE, JAN CRAEYBECKX & ALAIN MEYNEN (reds) *Political history of Belgium. From 1830 onwards*, Brussel, 2009, p. 271-359.

besluitvorming op zich nemen, kan men niet om de vaststelling heen dat ook de politieke partijen als onderdeel van de parlementaire arena een belangrijke rol spelen in het bredere sociaaleconomisch debat¹⁶. Ze nemen een dubbele rol op. Ten eerste vervullen partijen een programmatische functie en formuleren ze oplossingen voor problemen die ze in de samenleving registreren. Ze fungeren in dat opzicht dus als een soort maatschappelijke antenne waardoor partijen uiterst geschikt zijn om het sociaaleconomisch conflict in beeld te brengen. Maar het zijn niet louter passieve graadmeters van wat burgers verdeelt. Ze dragen in hun rol als agent van politieke socialisatie ook actief bij tot de polarisering rond thema's. Door zaken op de agenda te plaatsen geven ze mee vorm aan de breuklijnen die de brede samenleving doorklieven.

Met dit onderzoek willen we dus achterhalen of klassieke de sociaaleconomische breuklijn al dan niet achterhaald is. We gaan daarvoor na in welke mate sociaaleconomische kwesties belangrijk waren in de Belgische politieke ruimte en hoe dit is geëvolueerd. Is deze breuklijn op de terugweg of niet? Dit belang wordt aan twee elementen afgemeten : aandacht voor sociaaleconomische kwesties en de posities die hieromtrent worden ingenomen. Het belang van de sociaaleconomische breuklijn wordt immers niet alleen bepaald door de mate waarin ze onderwerp is van discussie, maar ook door de

spanning die ze met zich meebrengt. Partijen zouden bijvoorbeeld veel aandacht kunnen hebben voor sociaaleconomische issues, maar eigenlijk dezelfde posities innemen. In dat geval staan sociaaleconomische thema's wel bovenaan de politieke agenda, maar is de polariserende impact ervan beperkt. Daarom willen we ten eerste weten in welke mate er de voorbije halve eeuw over sociaaleconomische kwesties werd gesproken door socialisten en liberalen. En ten tweede zijn we geïnteresseerd in de positionele afstand die dat met zich meebracht.

Om dit te achterhalen maken we gebruik van een kwantitatieve inhoudsanalyse van partijprogramma's. Dit is objectiever dan een puur kwalitatieve benadering omdat het minder ruimte laat voor het subjectieve oordeel van de onderzoeker. Deze methode wordt ontleend aan de politieke wetenschappen. De meerwaarde van dit artikel ligt dan ook voor een stuk in de "gouden combinatie" van geschiedenis en sociale wetenschappen¹⁷. Deze kruisbestuiving is geen nieuw fenomeen binnen de geschiedwetenschap, maar gaat terug tot het einde van de 19^e eeuw en kende een hoogtepunt met de *Annales*-beweging¹⁸. Het streven naar interdisciplinariteit werd zelfs geïnstitutionaliseerd met de oprichting van tijdschriften zoals *Annales* van Marc Bloch en Lucien Febvre, maar later ook het Engelse *Past and Present*¹⁹ en de organisatie van internationale congressen zoals de *European Social Science History Conference*. Ook

16. ELs WITTE, "Mechanisms of post-war ...", p. 416. 17. JOHANNES BLOM, "Geschiedenis, sociale wetenschappen, bezettingstijd en jodenvervolgung. Een besprekingsartikel", in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, nr. 120, 2005 (4), p. 562. 18. ELs WITTE, *Over bruggen en muren. Hedendaagse politieke geschiedenis en politieke wetenschappen in België (1945-2000)*, Leuven, 2003, p. 15. 19. JOHANNES BLOM, "Geschiedenis...", p. 563.

Betoging tegen de eenheidswet in Bergen. Op spandoeken staat "Déplumons le coucou de Malines" (laten we de Mechelse koekoek pluimen) en "Eyskens fossoyeur de la nation" (Eyskens doodgraver van de natie). In Wallonië was de staking ingrijpendere dan in Vlaanderen. (Archief Institut Émile Vandervelde)

binnen de Belgische geschiedwetenschap is het gebruik van methoden en theorieën uit de sociale wetenschap geen uitzondering. Het breuklijnenmodel, dat centraal staat in dit artikel, is er schoolvoorbeeld van²⁰. Ook het BTNG bepleitte al vroeg de noodzaak aan een dialoog tussen de geschiedenis en de politieke wetenschap²¹.

De belangrijkste bron voor dit onderzoek zijn de verkiezingsprogramma's van de liberale en socialistische partij voor alle federale verkiezingen tussen 1961 en 2010²². Vanaf het moment dat er een einde kwam aan de nationale partijen in de jaren 1970, beperken we ons tot een analyse van de Vlaamse vleugels. Voor de beschrijving en de controle van de gevonden evolutie maken we gebruik van secundaire literatuur (wetenschappelijke artikelen, monografieën, memoires, persartikels). De methode die we gebruikten om de partijprogramma's te analyseren en de voor- en nadelen van deze bronnenssoort, bespreken we hierna.

II. Bronnen en methode

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden werd gebruik gemaakt van een kwantitatieve analyse van de liberale en socialistische partijprogramma's in de periode 1961-2010. In het vervolg van deze paragraaf gaan we achtereenvolgens in op de volgende vier elementen : de keuze voor liberale en socialistische partijprogramma's, de keuze voor de periode 1961-2010, de kwaliteit

van partijprogramma's als bron en hoe de kwantitatieve analyse gebeurde.

Een manuele kwantitatieve inhoudsanalyse van een partijprogramma is uiterst arbeidsintensief en bijgevolg moeilijk te verrichten voor alle Belgische of Vlaamse partijen over een periode van bijna 50 jaar. Daarom hebben we ervoor gekozen om enkel de liberale en socialistische partijprogramma's in het onderzoek te betrekken. Dit zijn twee partijen die zeer interessant zijn om de mate en intensiteit van het sociaaleconomisch debat te schetsen, aangezien sociaaleconomische kwesties de kernidentiteit uitmaken van zowel de liberale als de socialistische partij. Bovendien worden beiden binnen het pallet van de traditionele partijen op de sociaaleconomische breuklijn als tegenpolen beschouwd. Liberalen zijn voorstanders van een vrije markt en zo weinig mogelijk overheidsinterventie, terwijl socialisten een *laissez-faire* economie verwerpen en pleiten voor een sterk overheidsoptreden. Een focus op de liberalen en de socialisten moet ons dus een goed beeld opleveren van de verdeeldheid die er op die breuklijn bestond en hoe die is geëvolueerd.

Als begindatum voor het onderzoek werd om verschillende redenen gekozen voor de verkiezingen van 1961. Ten eerste is het vanuit historisch oogpunt een belangrijk moment in de sociaaleconomische geschiedenis van België. Het zijn immers de eerste verkiezingen na de dramatische gebeurtenissen rond de zogenaamde Eenheidswet. Die wet werd,

20. Els Witte, *Over bruggen en muren...*, p. 104. 21. *Idem*, p. 23. 22. De 32 partijprogramma's die voor dit onderzoek werden geanalyseerd, zijn raadpleegbaar in het AMSAB, Gent (BSP/PSB, SP, sp.a, sp.a-spirit) en in het Liberaal Archief, Gent (liberale partij, PVV/PLP, PVV, VLD, Open VLD).

onder druk van de ondernemerswereld, door de rooms-blauwe regering gelanceerd om de Belgische begroting terug op orde te krijgen. Om het budgettaire probleem op te lossen werd enerzijds de fiscale druk verhoogd terwijl anderzijds harde besparingen werden doorgevoerd. Dit leidde tot één van de hevigste klassenconflicten uit de Belgische sociale geschiedenis, met dagelijkse massamanifestaties gedurende vijf weken. Het openbare leven in België lag zo goed als plat en in Wallonië heerste een pre-revolutionaire sfeer met socialistische burgemeesters die zich solidair verklaarden met de demonstranten en weigerden om de orders van de centrale overheid door te voeren. De regering sloeg terug en voorzag in hard politieoptreden met ware (zelfs dodelijke) veldslagen tot gevolg. Uiteindelijk werd de Eenheidswet door de Kamer aangenomen op 13 januari 1961²³. De eerste verkiezing na het sociaaleconomisch conflict bij uitstek leek ons om historische reden dus een goede startdatum voor dit onderzoek. Bovendien was met het Schoolpact uit 1958 de levensbeschouwelijke breuklijn gepacificeerd en kwam samen met de communautaire problematiek opnieuw het sociaaleconomische vraagstuk op de voorgrond.

De einddatum werd op 2010 gelegd. Op die manier analyseren we ongeveer een halve eeuw politieke geschiedenis. Hierbij moet opgemerkt worden dat het Belgische partijlandschap in de loop van deze periode werd opgesplitst. Ook de liberale en socialistische partij deelden zich in de

jaren 1970 op in een Vlaamse en Franstalige vleugel. De unitaire liberale partij viel in 1972 uit elkaar²⁴, met als gevolg dat de Vlaamse liberalen vanaf de verkiezingen van 1974 alleen naar de kiezer trokken. De socialisten beleefden hun eerste 'gesplitste' verkiezing in 1978 na het mislukken van het Egmontpact²⁵. Vanaf het moment dat er een einde kwam aan de nationale partijen, beperken we ons tot een analyse van de Vlaamse vleugels. Deze keuze is vooral pragmatisch van aard. De gehanteerde inhoudsanalyse is, zoals we reeds stelden, uiterst arbeidsintensief. Daardoor was een uitbreiding met de Franstalige vleugels van de partij niet mogelijk binnen het tijdsbestek van het onderzoek. Daarmee ligt de nadruk van de analyse vanaf de tweede helft van de jaren 1970 op Vlaanderen en niet op België. Dit heeft als nadeel dat de communautaire dimensie van het sociaaleconomische conflict onderbelicht blijft. Al kan er, gezien de verschillende dominante ideologische visie in Vlaanderen en Wallonië, logischerwijze van uitgegaan worden dat wanneer de sociaaleconomische tegenstelling binnen Vlaanderen voor verdeeldheid zorgde, dit zeker ook voor de Belgische context als geheel gold.

De voornaamste bron voor dit onderzoek zijn de programma's die de liberale en socialistische partij naar aanleiding van federale verkiezingen publiceerden. Verschillende auteurs plaatsen evenwel vraagtekens bij programma-onderzoek. De belangrijkste kritiek heeft betrekking op de geloofwaardigheid van deze bron. Geeft datgene wat er in staat een werkelijk beeld van de partij?

23. ALAIN MEYNEN, "Economic and social policy...", p. 277. **24.** MARCEL BOTS, *Beknopte geschiedenis van de liberale partij*, Gent, 1989, p. 58. **25.** GEERT VAN GOETHEM & WALTER PAULI, *De droom van een betere wereld. 125 jaar socialistische partij*, Gent, 2010, p. 131.

Of komt in een verkiezingsprogramma enkel aan bod wat electoraal interessant is? In hoeverre zijn ze niet meer dan *window dressing*? Gezien hun canvasfunctie hebben verkiezingsprogramma's de bedoeling om kiezers te lokken. Ze zijn een uitstalraam van de partij. Het is dan ook een slechte winkelier die niet zijn beste waar in de etalage prijst. In verkiezingsprogramma's zouden enkel punten aan bod komen die vanuit het oogpunt van verkiezingen interessant zijn en die geen electorale handicap zouden kunnen betekenen²⁶.

Er schuilt een waarheid in de kritiek dat verkiezingsprogramma's onderhevig zijn aan marketingstrategieën, maar het is niet simpel om zich als politicus te onttrekken aan de beloftes die men in een programma heeft gedaan. Partijprogramma's zijn minder vrijblijvend dan critici suggereren. Uit onderzoek over 40 jaar in tien landen, bleek dat verkiezingsprogramma's in grote mate bepalend zijn voor het gevoerde beleid van de daaropvolgende regering. Voor beleidsmaterie die veel aandacht krijgt in het verkiezingsprogramma zal voldoende financiële ruimte worden voorzien in de begroting²⁷. Dat geldt ook voor België.

Uit onderzoek blijkt dat de verkiezingsprogramma's er een heel grote invloed hebben op het uiteindelijke regeerakkoord²⁸.

Naast de geloofwaardigheid van verkiezingsprogramma's wordt ook het belang van deze bronnen soms in vraag gesteld. Want wat is de waarde van verkiezingsprogramma's voor wetenschappelijk onderzoek als ze nauwelijks gelezen worden? Het is ontegensprekelijk waar dat weinig kiezers het partijprogramma van kaft tot kaft lezen, maar dat betekent niet dat ze om die reden onbruikbaar zijn om wetenschappelijke analyses mee uit te voeren. Bovendien vervullen verkiezingsprogramma's wel degelijk een prominente rol in de campagnes. Ze worden met veel tromgeroffel gelanceerd en vervolgens door de media overgenomen²⁹. Op een onrechtstreekse manier worden kiezers zo toch op de hoogte gesteld van de partijstandpunten.

Ondanks de kritiek worden partijprogramma's door veel auteurs toch als een valabele bron voor wetenschappelijk onderzoek beschouwd³⁰. Ze kunnen dan ook zonder problemen gebruikt worden om een beeld te schetsen van het belang van de sociaaleconomische breuklijn tussen 1961 en 2010.

26. GARY MARKS, LIESBETH HOOGHE, MARCO STEENBERGEN & RYAD BAKKER, "Crossvalidating Data on Party Positioning on European Integration", in *Electoral Studies*, nr. 26, 2007 (1), p. 26.

27. HANS-DIETER KLINGEMANN, RICHARD HOFFERBERT & IAN BUDGE, *Parties, policies, and democracy*, Boulder, 1994. 28. BENOIT RIHOUX, PATRICK DUMONT & RÉGIS DANDROY, "L'effet des medias et des programmes de partis sur le contenu des accords de gouvernement, 1991-1999 : participation ou médiacratie?", in STEFAAN WALGRAVE, LIEVEN DEWINTER & MICHIEL NUYTTEMANS (red.), *Politieke agendasetting in België – Mise à l'agenda politique en Belgique (1991-2000)*, Gent, 2005, p. 123-148. 29. IAN BUDGE & JUDITH BARA, "Introduction : Content analysis and political texts", in IAN BUDGE, HANS-DIETER KLINGEMANN, ANDREA VOLKENS, JUDITH BARA & ERIC TANENBAUM (red.), *Mapping policy preferences. Estimates for parties, Electors, and governments 1945-1998*, Oxford, 2001, p. 5. 30. Bijvoorbeeld : DAVID ROBERTSON, *A Theory of Party Competition*, Bristol, 1976; ANK MICHELS, "PvdA, VVD en CDA : ideologische profilering of catch-all parties?", in *Acta Politica*, 27, 1992 (2), p. 189-212; KENNETH BENOIT & MICHAEL LAVER, *Party policy in modern democracies*, New York, 2006.

Teneinde te achterhalen in welke mate sociaaleconomische vraagstukken het politiek debat beheersten en in welke mate ze voor verdeeldheid zorgden, werd aan de hand van de partijprogramma's zowel de relatieve aandacht voor sociaaleconomische kwesties gemeten als de positie die men hier tegenover inneemt.

Daarvoor werd in eerste instantie het volledige partijprogramma opgesplitst in quasi-zinnen, dat is een zin of een deel van een zin waarin één bewering wordt gedaan. De 32 partijprogramma's die voor dit onderzoek werden gehanteerd, omvatten 26.128 quasi-zinnen. In tweede instantie werd bepaald welke quasi-zinnen als sociaaleconomisch kunnen worden beschouwd. Daarvoor werd gebruik gemaakt van een codeerschema dat ontworpen werd door Michael Laver en John Garry³¹, maar dat aangepast werd aan de Belgische omstandigheden³². Enerzijds werden categorieën weggelaten omdat ze betrekking hebben op kwesties die eerder tot de post-materiële breuklijn behoren (bijvoorbeeld bescherming van het leefmilieu of het emancipatiebeleid). Anderzijds voegden we categorieën toe die focussen op de relatie tussen werkgevers en werknemers en het sociaal overleg. Het codeerschema omvat uiteindelijk 44 verschillende categorieën, wat het zeer fijnmazig maakt. Op die manier kunnen sociaaleconomische beweringen goed onderscheiden worden van andere uitspraken die niet in het sociaaleconomische debat thuishoren. In totaal identificeerden we 13.035 sociaaleconomische quasi-zinnen.

Nadat de sociaaleconomische quasi-zinnen onderscheiden zijn van andere teksteenheden worden ze aan een linkse, rechtse of neutrale categorie toebedeeld. Links en rechts worden daarbij als absolute categorieën beschouwd die niet van betekenis veranderen doorheen de tijd. We zijn er ons van bewust dat sommige auteurs dit in twijfel trekken³³, maar we hebben een onveranderlijke definitie nodig om evoluties te kunnen vaststellen. Een uitspraak wordt als links bestempeld wanneer er wordt aangedrongen op overheidsinterventie, op meer gelijkheid tussen rijk en arm, of de belangen van werknemers worden verdedigd. Een uitspraak is rechts als wordt aangedrongen op minder overheidsinterventie, meer individuele vrijheid op sociaaleconomisch vlak, of de belangen van ondernemers worden verdedigd. Uitspraken die noch als 'links' of 'rechts' kunnen bestempeld worden, zijn neutraal.

Aangezien het coderen van partijprogramma's uiterst intensief is, verliep dit over verschillende maanden. Daardoor ontstond evenwel het risico dat gelijkaardige quasi-zinnen een verschillend label meekregen. Om de uniformiteit te verzekeren, werd een logboek bijgehouden waarin de minder vanzelfsprekende codeerbeslissingen werden neergeschreven. Dit moest er voor zorgen dat gelijkaardige voorstellen in 1961 op dezelfde manier worden gecodeerd als in 2010. Om bij een herlezing van de programma's mogelijke wijzigingen aan te brengen en een zo groot mogelijke transparantie te voorzien, werd een 'record' bijgehouden van elke codering onder de vorm van de categoriencode

31. MICHAEL LAVER & JOHN GARRY, "Estimating policy positions from political texts", in *American Journal of Political Science*, 44, 2000 (3), p. 619-634. 32. Voor een uittreksel uit het codeerschema, zie website BTNG. 33. Bijvoorbeeld : NOBERTO BOBBIO, *Left and right. The significance of a political distinction*, Chicago, 1996.

© Freek Aal / nfa, coll. Nederlands fotomuseum

Grote betoging tegen de eenheidswet in 1960, Brussel. (Fotograaf Freek Aal, Nederlands fotomuseum)

naast elke quasi-zin in de geanalyseerde verkiezingsprogramma's.

Nadat de programma's waren gecodeerd, kon zowel de positie van liberalen en socialisten op de sociaaleconomische breuklijn als de aandacht voor deze breuklijn berekend worden. De positie wordt berekend door het aantal linkse sociaaleconomische quasi-zinnen (**SocEconl**), af te trekken van het aantal rechtse (**SocEconr**). Dit verschil wordt vervolgens gedeeld door het totale aantal linkse en rechtse sociaaleconomische quasi-zinnen uit het programma. Het resultaat is een links-rechts scoren tussen -1 (extreem links) en +1 (extreem rechts)³⁴.

$$SocEconpos = \frac{SocEconr - SocEconl}{SocEconr + SocEconl}$$

De relatieve aandacht voor sociaaleconomische thema's (**SocEconrel**) wordt berekend door het aantal linkse (**SocEconl**), rechtse (**SocEconr**) en neutrale (**SocEconn**) quasi-zinnen die betrekking hebben op de sociaaleconomische breuklijn op te tellen. Deze som wordt nadien gedeeld door het totaal aantal quasi-zinnen van een programma (**Ptot**).

$$SocEconrel = \frac{SocEconl + SocEconn + SocEconr}{Ptot}$$

Teneinde de indrukvaliditeit (*face validity*) van de kwantitatieve analyse te achterhalen, zullen de vastgestelde evoluties getoetst worden aan de bestaande literatuur omtrent het sociaaleconomisch conflict op partij-politiek niveau.

III. Aandacht voor sociaaleconomische kwesties

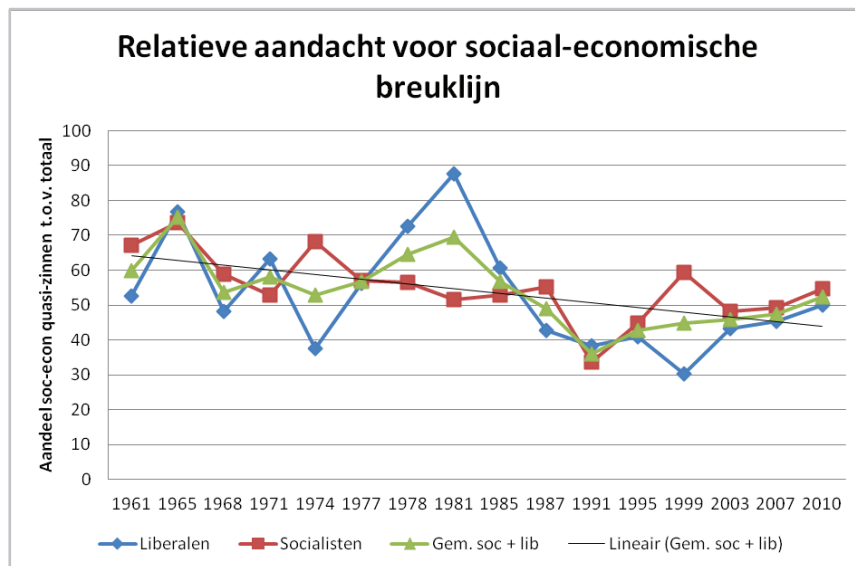
De mate waarin de sociaaleconomische breuklijn de voorbije halve eeuw belangrijk was, wordt afgemeten aan de relatieve aandacht die socialisten en liberalen in hun programma hebben voor sociaaleconomische issues. Onderstaande grafiek geeft aan dat die aandacht globaal gezien afgenomen is. Tot 1987 was het eerder uitzonderlijk dat men niet de helft van het programma aan deze issues besteedde, terwijl we na 1987 in de omgekeerde situatie belanden waarbij het eerder uitzonderlijk wordt dat de relatieve nadruk op de sociaaleconomische breuklijn boven de 50 procent uitkomt. Vanaf 1991 klimmen de socialisten weliswaar nog twee keer boven de 50 procent, maar de liberalen blijven er altijd onder hangen. Bovendien is er sinds het begin van de jaren 1980 ook een einde gekomen aan de hoge pieken waarbij 70 tot bijna 90 procent van het programma aan sociaaleconomische thema's werd gewijd. Nieuwe thema's eisen duidelijk hun plaats op binnen de lijst van prioriteiten die de partijen naar voren schuiven. Het 'dieptepunt' in aandacht voor sociaaleconomisch beleid ligt in 1991. Dit is wellicht te verklaren in het licht van het einde van de Koude Oorlog waarbij verschillen tussen links en rechts volgens sommigen volledig achterhaald waren³⁵. Na 1991 tekent zich een licht herstel af, maar de gemiddelde aandacht blijft in de laatste 25 jaar altijd onder de gemiddeldes van de eerste helft van het

34. MICHAEL LAVER & JOHN GARRY, "Estimating policy positions...", p. 628. 35. Francis Fukuyama, "The end of history?", in *The National Interest*, nr. 16, 1989 (4), p. 3-16.

onderzoek. Op basis van onderstaande grafiek kunnen we dus besluiten dat de sociaaleconomische breuklijn minder belangrijk is geworden. Waarschijnlijk werden in de loop der jaren meer zo-

geheten socio-culturele thema's aan de partijprogramma's toegevoegd. Het politiek historisch onderzoek naar thema's van betogingen in België lijkt alvast in die richting te wijzen³⁶.

Grafiek 1:
Relatieve aandacht voor de sociaaleconomische breuklijn
in de partijprogramma's van de liberalen en socialisten
(1961-2010)

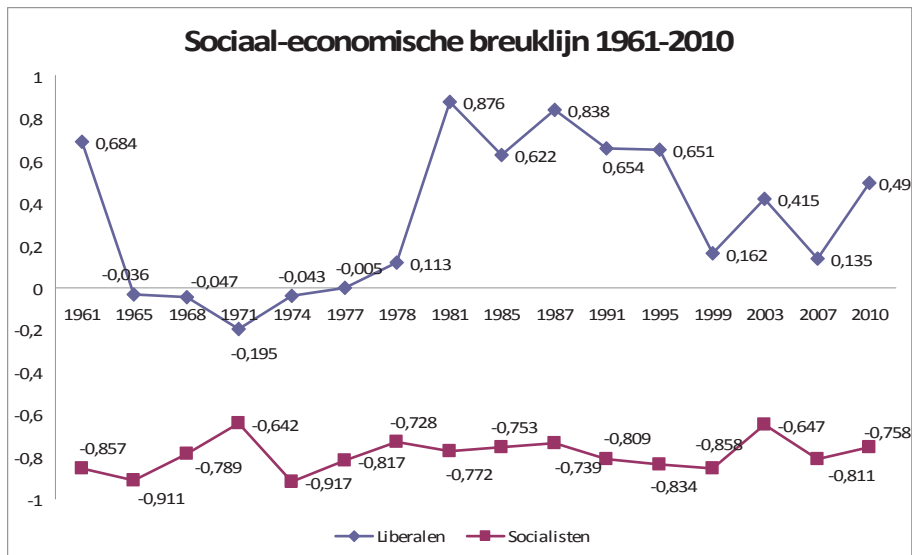
IV. Spanning op sociaaleconomische breuklijn

Zoals we in de inleiding stelden, zijn we niet alleen geïnteresseerd in de mate waarin er de voorbije halve eeuw over sociaaleconomische kwesties werd gesproken, maar ook in de spanning die dat met zich mee bracht. De aandacht voor

sociaaleconomische thema's is gedaald, zoals hiervoor bleek, maar is ook de spanning rond deze kwesties afgenomen? Om die vraag te beantwoorden kijken we naar de posities die de liberale en de socialistische partij op de sociaaleconomische breuklijn innamen tussen 1961 en 2010 (grafiek 1) en hoe ver die uit elkaar lagen (= positionele afstand, grafiek 2).

36. JOZEF SMITS, *Democratie op straat...*; PETER VAN AELST & STEFAAN WALGRAVE, "De 'Stille Revolutie' op straat...", p. 55.

Grafiek 2 :
Posities liberalen en socialisten op de sociaaleconomische breuklijn :
1961-2010 (1=extreem rechts en -1=extreem links).

In bovenstaande grafiek 2 staan per verkiezing de posities die de socialistische en de liberale partij innamen op de sociaaleconomische breuklijn. Daarin valt af te lezen dat de spanning tussen beide partijen hoogtes en laagtes kent en vandaag niet noodzakelijk kleiner is dan in het verleden. We onderscheiden *grosso modo* vier periodes. Tussen 1961 en 1971 neemt de spanning tussen liberalen en socialisten gedurende drie opeenvolgende verkiezingen af. In 1971 krimpt de ideologische afstand tot 0,447. Het kleinste verschil dat in dit onderzoek werd opgemeten. Daarna neemt de ideologische afstand, met een stagnatie tussen 1974 en 1978, opnieuw fors toe. In 1981, tien jaar na de maximale convergentie volgt de verkiezing waarbij de grootste spanning werd opgemeten. Nooit was het

verschil tussen liberalen en socialisten op de sociaaleconomische breuklijn zo groot als begin de jaren 1980. Na 1981 begint een convergentiefase waarbij beide partijen zich eerst gedurende vier verkiezingen op een vrij verre afstand van elkaar parkeren om in 1999 opnieuw een stuk dichters naar elkaar toe te groeien. Van 1999 tot 2007 blijven ze ongeveer op dezelfde afstand van elkaar hangen. Tussen 2007 en 2010 nam de ideologische afstand dan opnieuw toe, maar de divergentie van de jaren 1980 en begin de jaren 1990 is nog lang niet bereikt.

Op basis van de bovenstaande positionele benadering kan niet besloten worden dat de sociaaleconomische breuklijn uit beeld is verdwenen. De spanning op de sociaal-

economische breuklijn is vandaag immers niet noodzakelijk kleiner dan in het verleden. De jaren 1970 waren bijvoorbeeld veel minder gepolariseerd dan heden ten dage. Toch kan men ook niet om de vaststelling heen dat de extreme divergentie van de jaren 1980 en begin 1990 vandaag voorbij lijkt.

V. Voorbij de cijfers *face validity*

De belangrijkste kritiek op het hanteren van technieken uit de sociale wetenschappen voor historisch onderzoek is dat historici beducht moeten blijven voor de eenmaligheid van het historisch proces en dus het feitenmateriaal niet uit het oog mogen verliezen³⁷. Daarom zullen we, om de betrouwbaarheid van bovenstaande kwantitatieve analyses kracht bij te zetten, in onderstaande paragraaf trachten om de indrukvaliditeit (*face validity*) van de onderzoeksresultaten te achterhalen. Er zal m.a.w. gekeken worden of de bovenstaande grafische weergaves niet disproportioneel afwijken van wat we - weliswaar fragmentair-weten uit eerder historisch onderzoek³⁸ omtrent de onderzochte verkiezingen en de ideologische evolutie van socialisten en liberalen.

De indrukvaliditeit van onze onderzoeksresultaten zal kritisch bekeken worden door per periode van convergentie of divergentie (= 4 periodes, zie paragraaf IV) uit te zoeken

wat er over de socialistische en liberale partij op ideologisch vlak kan worden gezegd. Hoe verhielden beide partijen zich bij de verkiezingen tussen 1961 en 2010 tegenover elkaar en welke ideologische stappen werden door beide partijen tussen de verkiezingen in gezet? We focussen voornamelijk op het sociaaleconomische discours. Indien alle grote ideologische bewegingen die we verwachten door onze cijfers worden weergegeven, kunnen we besluiten dat de indrukvaliditeit van de onderzoeksresultaten goed is. Vooruitlopend op de resultaten willen we hier al meegeven dat we concluderen dat zeker de inschattingen op basis van de positionele methode goed corresponderen met wat we al weten over de werkelijkheid. De lezer kan daarover evenwel ook zelf een oordeel vellen op basis van de bewijsvoering die hieronder wordt aangevoerd.

1961-1971 : afnemende spanning

Tijdens de jaren 1960 tot aan de eerste olieschok beleefde de Belgische economie haar gouden jaren³⁹. Een sterke economische groei werd toen gekoppeld aan relatieve sociale rust⁴⁰. Kapitaal en arbeid vonden elkaar in het systeem van het Fordisme waarbij in ruil voor productiviteitsgroei loonstijgingen werden afgesproken⁴¹. Met andere woorden, de voedingsbodem was geschikt voor ontspanning op de sociaaleconomische breuklijn. Toch kende dit gouden tijdperk een woelig begin met de stakingen rond de Eenheidswet. De

37. MARC BOONE, *Historici en hun métier...*, p. 186. 38. IAN BUDGE & HANS-DIETER KLINGEMANN, "Finally! Comparative over-time mapping of party policy movement", in IAN BUDGE, HANS-DIETER KLINGEMANN, ANDREA VOLKENS, JUDITH BARA & ERIC TANENBAUM (reds.), *Mapping policy preferences. Estimates for parties, Electors, and governments 1945-1998*, Oxford, 2001, p. 20. 39. ISABELLE CASSIERS, PHILIPPE DE VILLÉ & PETER SOLAR, "Economic growth ...", p. 173; ISABELLE CASSIERS, "Que nous est-il arrivé? Introduction", in *Reflets et Perspectives de la Vie économique*, nr. 39, 2000 (1), p. 8. 40. ALAIN MEYNEN, "Economic and social policy...", p. 282. 41. REGINALD SAVAGE, *Économie Belge 1953-2000. Ruptures et mutations*, Louvain-la-Neuve, 2004, p. 91.

*Socialistische verkiezingsaffiche uit 1961 met verwijzing naar de structuurher-
vormingen. (AMSAB)*

verkiezingen van 1961 volgden op deze turbulente periode wat zich vertaalde in een sterke polarisering op de sociaaleconomische breuklijn. Uit grafiek 2 blijkt dat enkel in 1981 en 1987 de verkiezingsprogramma's van socialisten en liberalen verder uit elkaar lagen. De grondige besparingen die de Eenheidswet voorzag, werden fel betwist in linkse kringen⁴² terwijl de liberale partij in zijn verkiezingsprogramma van 1961 hard van leer trok tegen de aanstokers van de stakingsgolf die volgde op de Eenheidswet. In de hoop om conservatieve katholieke kiezers te lokken wierpen de liberalen zich op als het alternatief voor de travaillistische regeringsformule⁴³ waar de sterker geworden arbeidersvleugel van de CVP naar verlangde. Met dat doel voor ogen werd bij de omvorming van de partij in PVV ook het antiklerikalisme verlaten. Achter deze polarisatie ging veel strategie schuil want zowel de leiding van de socialistische als de liberale partij had in de tweede helft van de jaren 1950 laten zien dat het zich kon vinden in een gematigd Keynesiaans project⁴⁴. De ervaring van de stakingen van 1960-1961 sloeg dan wel diepe bressen tussen beide partijen⁴⁵, maar de bovenstaande inhoudsanalyse toont aan dat de polarisatie nadien sterk is afgenomen. Het sociaaleconomisch programma van socialisten en liberalen lag nooit dichter bij elkaar dan in de jaren 1960-1970 (grafiek 2).

Ook in de literatuur wordt op grote gelijkenissen gewezen. Al bestaat er over de inhoudelijke koers die de liberale partij in de jaren 1960 voer geen eenduidig beeld. Langs de ene kant wordt gesteld dat de liberale partij zich duidelijk onderscheidde van de rest door als enige op de afbouw van staatsinterventie aan te dringen⁴⁶. Elders wordt dan weer gewezen op een eerder sociaal-liberale koers⁴⁷. De liberalen waren bijvoorbeeld niet geneigd om de stem van de arbeiders aan de andere partijen te laten. Zo verspreidde de partij bij de campagne in 1965 de folder *Boodschap aan de kiezers – De PVV en de arbeider*. Daarmee wilden ze de arbeider aanspreken die meer bemiddeld was geworden dan de arbeider van voor de Tweede Wereldoorlog⁴⁸. Er was in die periode dus niet veel animo om de partij een rechtse koers te laten varen. Dat bleek ook uit de mislukte poging van Omer Vanaudenhoven om de partij, in een tweede vernieuwingspoging aan het einde van de jaren 1960, in conservatieve richting te laten bijdraaien. Deze vernieuwingsoperatie stoelde op een reeks rechtse voorstellen zoals de uitschakeling van de politieke macht van de vakbonden en een aanklacht tegen te dure arbeid⁴⁹. Maar Vanaudenhove's hervorming weekte weinig enthousiasme los. De inhoudsanalyse die hierboven werd uitgevoerd, lijkt dit ook te ondersteunen. Op de verkiezingen van 1961 na, toen de

42. ALAIN MEYNEN, "Economic and social policy...", p. 277. 43. WALTER PREVENIER, "Het eigen gezicht van de liberale partij in Vlaanderen", in *Ons Erfdeel*, nr. 25, 1982 (2), 186. 44. ERIK BUYST, "The interaction between Economic Theories and Policies in Belgium, 1944-2000", in *History of Economic Thought and Policy*, nr. 9, 2013(1), p. 110. 45. WALTER PREVENIER, "Het eigen gezicht van de liberale partij...", p. 201. 46. *Idem*, p. 195. 47. PATRICK STOUTHUYSEN, "Liberalisme. Het primaat van de individuele autonomie", in LUK SANDERS & CARL DEVOS (reds.), *Politieke ideologieën in Vlaanderen*, Antwerpen, 2008, p. 123. 48. SOETKIN KESTELOOT, *Evolutie van de campagnevoering in Vlaanderen tussen 1946 en 2007*, Doctoraatsproefschrift, UGent, 2009, p. 190; WALTER PREVENIER, "Het eigen gezicht van de liberale partij...", p. 202. 49. PIET VAN BRABANT, "Omer Vanaudenhove, een bruggenbouwer", in SUZANNE VANAUDENHOVE & LUC PAREYN (reds.), *Omer Vanaudenhove. Een bruggenbouwer*, Gent, 1989.

Verkiezingsaffiche van de PVV uit 1965 tegen taksen geheven op allerlei consumptiegoederen. (Liberaal Archief)

stakingen rond de Eenheidswet nog fris in het geheugen lagen, voer de liberale partij tijdens de jaren 1960 een linkse koers (grafiek 2).

De relatieve inhoudelijke vrede tussen liberalen en socialisten had ook te maken met het feit dat de socialistische partij na de Tweede Wereldoorlog niet geleid werd door ideologische scherpstrijpers. Zo zijn de socialisten bijvoorbeeld nooit voluit willen gaan in de strijd tegen de Eenheidswet ondanks de kansen die er waren om dat wel te doen⁵⁰. Nadat de opmars van de communistische partij was gestuit, was de partij was immers geëvolueerd naar een pragmatisch reformisme⁵¹. Op een kleine stuipreuk na tijdens het buitengewoon partijcongres van 1959 ging de socialistische partij nooit verder dan de klassieke keynesiaanse regulering⁵². In hun propaganda hanteerden de socialisten tot op zekere hoogte een traditioneel discours waarbij ze openlijk fulmineerden tegen het kapitalisme. Maar eens het op besturen aankwam weerklonk een gematigder visie. Zo was de partij tijdens de regering Lefèvre-Spaak (1961-1965) geenszins revolutionair in haar beleid geweest. Niettegenstaande ze de sociaal-economische sleutelposten bezetten met Antoon Spinoy op Economische zaken en Edmond Leburton op Sociale Zaken, was van ingrijpende structuurhervormingen geen sprake. De socialistische ministers wilden in de eerste plaats de economische groei stimuleren ten gunste van de sociale zeke-

rheid en daarvoor was een voordelig investeringsklimaat voor de multinationals noodzakelijk. De 'rechtvleugel' voerde binnen de socialistische partij duidelijk het hoge woord. Getuige daarvan het Onverenigbaarheidscongres van december 1964 waarbij de linkervleugel werd gedwongen om in het gareel te lopen of de partij te verlaten⁵³.

Het lijkt volgens de literatuur dus aannemelijk dat de spanning tussen beide partijen tot de verkiezingen van 1971 bleef afnemen zoals we op basis van grafiek 2 stelden. Met die nuance weliswaar, dat aan de regeringstafel wellicht nog een gematigder taal werd gesproken dan in de verkiezingspropaganda.

1971-1981 : oplopende spanning

Aan het begin van de jaren 1970 kwamen de Belgische arbeidsverhoudingen opnieuw onder druk te staan. De sociale vrede van de jaren 1960 was plots ver weg en een spontane golf van stakingen stak de kop op. Zo werden in de periode 1970-1971 meer stakingsdagen geteld dan tijdens de hele periode 1961-1969⁵⁴. Maar ook verderop in het decennium heerste grote sociale onrust⁵⁵ met de 'vrijdagsstakingen' als symbolisch hoogtepunt. Deze sociale onvrede vertaalde zich naar het politieke toneel waar de positionele afstand tussen socialisten en liberalen opnieuw groter werd. Uit grafiek 2 blijkt dat dit aanvankelijk vooral het gevolg was van een lichte verlinksing van de socialistische partij maar in 1981 versterkt

50. CARL DEVOS & TINE BOUCKÉ, "Socialisme. Op zoek naar de maakbare samenleving", in LUK SANDERS & CARL DEVOS (red.), *Politieke ideologieën in Vlaanderen*, Antwerpen, 2008, p. 206-207. 51. ALAIN MEYEN, "Economic and social policy...", p. 279. 52. CARL DEVOS & TINE BOUCKÉ, "Socialisme...", p. 209. 53. *Idem*, p. 207. 54. ALAIN MEYEN, "Economic and social policy ...", p. 286. 55. KURT VANDAELE, "Disciplining, decentralisatie, 'staatsinmenging'... en tertialisering : de stakingsevolutie in België na 1970", in CARL DEVOS & PATRICK HUMBLET (red.), *Arbeid vs kapitaal. Een kwarteeuw staking(srecht)*, 2007, p. 64.

werd door een ruk naar rechts aan liberale zijde.

Binnen de socialistische partij brak in het begin van de jaren 1970 een ideologische herbronningsperiode aan. Die kwam er onder meer onder impuls van een radicalisering van het ABVV waar met de komst van Georges Debunne aan het hoofd van de vakbond in 1968 opnieuw een strijdbaar socialisme werd beleden. Tegelijk verdween aan het hoofd van de partij de oude gematigde generatie. Het resultaat was dat er in het socialistisch programma van 1974 opnieuw een linkse koers werd gevaren⁵⁶. Men wilde in de vitale sectoren overgaan tot de oprichting van allerlei overheidsbedrijven, waaronder een staatsraffinaderij in de streek van Luik, petrochemische overheidsbedrijven in Walloonië en Vlaanderen, staatskerncentrales, staatsverzekeringsmaatschappijen enz. Zo zou de staat de middelen in handen krijgen om de economie aan te sturen. Hun verkiezingslogan klonk dan ook zeer traditioneel links: "Met de socialisten tegen de kapitalistische monopolies"⁵⁷. Deze ontwikkeling werd enkele maanden na de stembusgang kracht bijgezet in de tekst 'Socialisme nu' die op het ideologisch congres van november 1974 werd aangenomen. De tekst betekende een duidelijke ruk naar links⁵⁸.

Uit de inhoudsanalyse bleek dat ook de liberale partij in de jaren 1970 een relatief linkse koers voer. Frans Grootjans, die tot 1977 voorzitter was van de Vlaamse PVV, koos dan ook heel expliciet voor de weg van het 'centrisme'⁵⁹. Al bleef het trauma van de Eenheidswet liberalen en socialisten ervan weerhouden om samen te werken. Tindemans was in 1974 nochtans voorstander van een tripartiete om de werkloosheid en de staats hervorming aan te pakken, maar de socialisten, die toen al een aantal verkiezingen op rij verloren hadden, wilden niet met de liberalen in één regering⁶⁰. En ook bij de stembusgang van 1977 weerklonken wederzijdse veto's. Na de verkiezingen verklaarden de socialisten opnieuw dat ze liever niet met de liberalen in een klassieke drieledige regering stapten⁶¹ en nog tijdens de campagne bleek duidelijk dat ook de liberalen gekant waren tegen een coalitie met de socialisten⁶².

Tegen het einde van de jaren 1970 leken de rollen om te keren. Vanaf 1979 werden de liberalen en niet langer de socialisten de motor van de polarisatie. Dat is ook duidelijk af te lezen in de resultaten van de inhoudsanalyse (grafiek 2). Daaruit blijkt dat de liberale partij tussen 1978 en 1981 de meest ingrijpende verschuiving maakt uit het hele onderzoek. Met de goedkeuring van het *Radicaal*

56. GEERT VAN GOETHEM & WALTER PAULI, *De droom ...*, p. 130. 57. HUGO DE RIDDER, *Vijftig jaar stemmingmakerij. 17 verkiezingscampagnes (1946-1995)*, Gent, 1999. 58. CARL DEVOS & TINE BOUCKÉ, "Socialisme...", p. 212. 59. SERGE GOVAERT, "Du PLP-PVV au VLD, 1971-1991", in *Courier hebdomadaire* (CRISP), nrs. 1501-1502, 1995, p. 17; MARCEL BOTS, *Beknopte geschiedenis...*, p. 61. 60. ERIC VAN DE CASTEELE, "Van Hertoginnedal (1963) naar de Egmont- en Stuyvenbergakkoorden (1977-1978). Een analyse van de problematiek 'Brussel en de rand'", in Els Witte (red.), *Brusselse thema's : de Brusselse rand*, Brussel, 1993, p. 219. 61. JACQUES BRASSINE, "Verkiezingen en regeringsdeelneming (1961-1980)", in ADRIAAN VERHULST & HERVÉ HASQUIN (red.), *Het liberalisme in België. Tweehonderd jaar geschiedenis*, Brussel, 1989, p. 364. 62. SOETKIN KESTELOOT, *Evolutie van de campagnevoering...*, p. 211.

Ideologisch congres van de unitaire socialistische partij in 1974, toen een meer linkse koers werd ingeslagen. V.l.n.r.: Edmond Leburton, Willy Claes, Georges Debunne, André Cools en Wim Geldof. (AMSAB)

Manifest op het congres in Kortrijk in 1979 ging de PVV resoluut voor een neoliberaal programma. De partijtop had in de jaren 1970 nochtans haar voorkeur uitgesproken voor een gematigde centrumkoers waarbij men een weg zou bewandelen ergens tussen individualisme en etatisme in. Dat was evenwel buiten de jongeren, onder leiding van Guy Verhofstadt, gerekend die op het congres van Kortrijk ijverden voor een radicaal liberalisme waarin de ongebreidelde groei van het staatsinterventionisme aan de kaak werd gesteld als een kracht die ongemeen verlamdend werkt. Dat gold zeker voor de sociaaleconomische sector waar al wat door de particuliere sector beter kon worden gedaan aan de staat moest worden onttrokken. Niet alleen bedrijven moesten met minder reglementering worden geconfronteerd, maar ook de sociale zekerheid moest grondig worden herdacht. Naast een strengere controle op misbruiken in de sociale zekerheid moest er meer ruimte komen voor privé-initiatief in de gezondheidszorg en op het niveau van de pensioenen⁶³.

Met het manifest van Kortrijk werd dus de kloof tussen het liberale en socialistische denken uitgediept. De liberale koerswending paste in een internationale trend, maar was ook een reactie op het expansiebeleid dat de Belgische regeringen aan het einde van de jaren 1970 voerden om de gevolgen van de olieschok te beperken. Er werd toen gul met subsidies gestrooid voor bedrijven en

ambtenaren werden aangeworven om een stijging van de werkloosheid tegen te gaan. Tegelijk wilde men het koopkrachtverlies beperken door de werkloosheidsuitkeringen te verhogen. Als gevolg hiervan stegen de overheidstekorten naar ongekende hoogten. Wat een ideale voedingsbodem zou vormen voor het neoliberalisme⁶⁴.

1981-1999 : sterke polarisatie eindigt in Derde Weg

Tijdens de jaren 1980 en 1990 kende België een relatieve sociale rust. Na de stakingsgolf van de jaren 1970 kwam de stakingsfrequentie in jaren 1980 en 1990 weer op hetzelfde niveau als in de *golden sixties* te liggen⁶⁵. Nochtans brak met het aantreden van de regering Martens V (christen-democraten en liberalen) volgens sommigen het neoliberalisme in België door en voerden rooms-blauwe regeringen tot 1987 stevige besparingen door. Tegelijk werden loonmaatregelen genomen om de competitiviteit van de Belgische economie te vergroten. Er was evenwel een relatieve consensus over de te volgen weg. De regeringen van socialisten en christen-democraten die volgden, schroefden wel eventjes de besparingen terug, maar gingen uiteindelijk op hetzelfde elan door. De koers van loonmatiging werd verdergezet om de competitiviteit te vrijwaren. Dat leidde af en toe tot hevig sociaal protest, zoals de grote algemene staking tegen het Globaal Plan van Dehaene I (1991-1995). Maar uiteindelijk zijn ook vakbonden aan het einde van de

63. ANDRÉ MOMMEN, *Een tunnel zonder einde : het neo-liberalisme van Martens V en VI*, Antwerpen, 1987, p. 8; TOM VERSTRAETE, "Het janusgezicht van partijvernieuwingen : What you see is not what you get! Een analyse van het verschil tussen imago en identiteit bij politieke partijen", in AUGUST VAN DEN BRANDE (red.), *Identiteiten : functies en disfuncties*, Gent, 2002.

64. ERIK BUYST, "The interaction between Economic Theories and Policies...", p. 113. 65. KURT VANDAELE, "Disciplineren, decentralisatie, 'staatsinmenging'...", p. 64.

jaren 1990 gaan aanvaarden dat de lonen niet ongebreideld konden blijven stijgen als dat ook niet het geval was bij de drie belangrijkste handelspartners van België⁶⁶. In deze context lag een krimpende afstand tussen socialisten en liberalen in de lijn der verwachtingen. Al blijkt zowel uit de uitgevoerde inhoudsanalyse als uit de literatuur dat het tot na 1995 duurde vooraleer dat echt het geval was.

Binnen het Vlaamse socialisme leek vanaf de jaren 1980 ruimte te groeien voor een gematigder ideologische koers. De SP was sinds de splitsing van de nationale BSP in 1978 immers 'bevrijd' van de bevoogding door de meer orthodoxe Waalse socialisten. Bovendien verminderde de rol van de vakbond sterk, lang de ideologische vormgever van de partij⁶⁷. Met een moderner socialisme, dat ook aandacht had voor niet-materiële doeleinden zoals milieu en een linkse internationale politiek, trachtte de socialistische partij de kiezer te verleiden⁶⁸. Dat verklaart ten dele de sterke terugval in aandacht voor sociaaleconomische thema's in 1991 (grafiek 1).

Sociaaleconomische issues werden evenwel niet volledig naar de achtergrond verwezen. Integendeel, de campagnes in de jaren 1980 waren uitgesproken sociaaleconomisch van inslag. Zo trokken de socialisten in 1985 en 1987 met een alternatief naar de kiezer voor het economisch 'herstelbeleid' dat de regeringspartijen wilden verder zetten⁶⁹. Zonder dat de partij daarbij een opvallend

linksere koers ging varen. Zo kozen de Vlaamse socialisten in 1987 voor de gematigde slogan: "Wij willen er met z'n allen op vooruitgaan", waarbij de "met z'n allen" onderstreept was. Wim Schamp, die toen campagneleider was van de partij, zegt over die keuze het volgende: "Bij de bevolking was de indruk ontstaan dat het 'neo-liberale' beleid vruchten begon af te werpen. De regering had er zelfs een naampje voor: het 'herstelbeleid'. (...) Met 'vooruitgaan' moest de SP aangeven dat ze niet tegen een strikt budgettair beleid was, dat ook zij het overheidstekort terug wilde dringen... Maar de slogan gaf ook te kennen dat de ontslagnemende regering die lekkernijen te veel aan een kleine groep voorbeheld"⁷⁰.

De Vlaamse liberalen hielden gedurende de volledige jaren 1980 en de eerste helft van de jaren 1990 de stevige rechtse koers aan die met Verhofstadt was ingezet op het congres van Kortrijk (1979). Dat werd op regeringsvlak vertaald onder de vorm van harde besparingsmaatregelen van de opeenvolgende rooms-blauwe kabinetten. Een aanpak die Guy Verhofstadt, de begrotingsminister in Martens VI, de bijnaam 'Baby Thatcher' opleverde.

Ook toen de liberalen na de verkiezingen van 1987 door de christen-democraten ingehuurd werden voor de socialisten ging Verhofstadt op dit elan verder. Naar Brits model installeerde hij een schaduwkabinet waarmee Verhofstadt vooral inging op de sociaaleconomische thema's. De rechst-

66. ALAIN MEYNEN, "Economic and social policy...", p. 329. 67. GEERT VAN GOETHEM & WALTER PAULI, *De droom...*, p. 136; CARL DEVOS & TINE BOUCKÉ, "Socialisme...", p. 219. 68. GEERT VAN GOETHEM & WALTER PAULI, *De droom...*, p. 134. 69. SOETKIN KESTELOOT, *Evolutie van de campagnevoering...*, p. 226. 70. WIM SCHAMP, *10 jaar politieke campagnes. Een huurling vertelt*, Antwerpen, 1996, p. 65.

Herman Vanderpoorten op het ideologische congres van de PVV van 1979, waar het manifest van Kortrijk, werd uitgevaardigd. Dit handvest van het moderne liberalisme vertoonde een sterke inbreng van de jonge generatie van Guy Verhofstadt. (Liberaal Archief)

liberale koers van de partij werd in de verf gezet met een reeks inhoudelijke congressen waarbij gekozen werd voor een radicaal en anti-travaillistisch discours⁷¹. Daarbij werd onder meer aangedrongen op een verplichte rechtspersoonlijkheid voor vakbonden, de afschaffing van de automatische indexering van de lonen en de privatisering van overheidsbedrijven en de sociale zekerheid⁷². Deze congressen waren een voorbode voor het eerste *Burgermanifest* dat Verhofstadt begin 1991 zou lanceren en waarin hij de triomf van het liberalisme bezong. "Het staat voor iedereen vast dat een vrije markt van vraag en aanbod (...) de beste methode is om de materiële en geestelijke belangen van elke samenleving te dienen en de betrekkingen tussen miljarden mensen te ordenen. Het systeem scherpt zoveel mogelijk welvaart, voor zoveel mogelijk burgers. Er bestaat geen betere methode om armoede, onwetendheid en achterlijkheid te bestrijden"⁷³.

Tegenover het ontvettingsdiscours van Verhofstadts *Burgermanifest* plaatste Louis Tobback zijn modernere kijk op de rol van de overheid die hij verwoordde in het boek *Afscheid van een stiefzoon. Een gesprek over het socialisme en de staat* (1991). Al in de aanhef van het boek rekende hij af met Verhofstadts triomfalisme: "Laten we, bij wijze van experiment, de staat eens ontvetten. Zullen we de vadermoord eens plegen? Stel je voor dat we het niet bij kreten houden, maar hele stukken staatsapparaat wegknippen. Zullen we het

eens doen? Tegen de bedrijfsleiders zeggen we dan: 'Laten we een einde stellen aan de economische expansiewet'. Tegen de boerenbonders: 'Laten we het hele landbouwbeleid van de EG liquideren'. Tegen de ouders: 'Laten we beginnen met in het onderwijs de subsidies stop te zetten'. Is het nodig nog door te gaan? Je voelt onmiddellijk aan dat een dergelijk experiment leidt tot het volledig instorten van het sociaal, cultureel en economisch leven. Het is klinkklare nonsens"⁷⁴. Tobback wilde met zijn boek een antwoord bieden op het onstuimige liberalisme van Verhofstadt, maar besefte goed dat dit alleen kon door ook in een aantal socialistische taboes te snijden. Hij zette staat en markt in de weegschaal en besloot dat men niet altijd de staat moet verdedigen. De socialistische voorman uitte zich dus als koele minnaar van de staat. Dit was het gevolg van de *shell shock* die volgde op de val van de muur in 1989 waardoor zelfs de hevigste pleitbezorgers van de staat verdoofd werden⁷⁵. De impact Tobbacks' analyse op het Vlaamse socialisme was evenwel een stuk minder dan de impact van het eerste burgermanifest op de liberale partij⁷⁶. Zo lag het essay van Verhofstadt aan de basis van de reorganisatie van de partij terwijl de opmerkingen van Tobback over staatsinterventie niet onmiddellijk vertaald werden op een ideologisch congres. Dit blijkt uit het feit dat de socialisten in de jaren die op het boek volgden niet naar rechts opschoven (grafiek 2).

71. SERGE GOVAERT, "Du PLP-PVV au VLD...", p. 37. 72. WALTER PREVENIER, *Aanvulling op M. Bots beknopte geschiedenis van de Liberale Partij*, Gent, 2006. 73. GUY VERHOFSTADT, *Het eerste burgermanifest*, Antwerpen, 1991, p. 11. 74. LOUIS TOBBACK, *Afscheid van een stiefzoon. Een gesprek over het socialisme en de staat*, Leuven, 1991, p. 7-8. 75. LUC HUYSE, "De terugkeer van de verloren zoon. Over de herwaardering van de staat", in *De Morgen*, 11.12.1999. 76. *Ibidem*.

De ontspanning zou er pas komen na de zeer gepolariseerde kiescampagne van 1995. De vernieuwde liberale partij, VLD, en de Vlaamse socialisten stonden toen met getrokken messen tegenover elkaar met de sociaaleconomische breuklijn als strijdtoneel. De door het Agusta-schandaal getekende socialistische partij profileerde zich als de grote redder van de sociale zekerheid en schilderde de liberalen daarbij af als het absolute politieke kwaad⁷⁷. SP-senator Guy Moens verwoordde het als volgt : "Agusta is erg, Verhofstadt is erger"⁷⁸. Eenzelfde geluid was te horen bij het toenmalige socialistische boegbeeld Tobback : "Ga je de pensioenen, de sociale zekerheid, de werkloosheid, de ziekteverzekering toevertrouwen aan Verhofstadt?"⁷⁹, liet hij tijdens de campagne verstaan aan al wie het horen moest en wilde. De SP-lijsttrekker slaagde er op die manier in om de harde liberale campagne naar zijn hand te zetten. De reactie van de socialisten op de 'agressieve' affichecampagne die de ideologische keuzes van de liberalen moest uitdragen, was scherp en zadelde de liberale partij op met een asociaal imago⁸⁰.

De polariserende campagne en de keuze om de nadruk op de oude links-rechts breuklijn te leggen was een weloverwogen verkiezingsstrategie van de Vlaamse socialisten⁸¹. Dit legde de partij geen windeieren. Tegen alle verwachtingen in overleefde de SP

de Agusta-affaire. De liberalen gingen vooruit, maar bleven onder de verwachtingen. Het signaal voor Guy Verhofstadt om in 1999 met een mildere stijl en een gematigder sociaaleconomisch verhaal naar de kiezer te stappen⁸². Door afstand te nemen van het neoliberalisme hoopte hij zijn partij uit het politiek isolement te halen⁸³. Verhofstadt spiegelde zich voortaan zelfs aan de Britse en Nederlandse socialisten die het spoor van de Derde Weg volgden. Zo pleitte hij voor een 'zorgzame' overheid en het dichten van de kloof tussen arm en rijk⁸⁴. Geld halen uit de sociale zekerheid was ook voor Verhofstadt taboe geworden en bedrijven zouden maar recht hebben op lastenverlagingen als ze ook daadwerkelijk nieuwe banen creëerden⁸⁵. Deze ideologische bijsturing naar links bleek zeer goed uit het liberale programma van 1999 (grafiek 2).

Voor het vernieuwingsproces dat de Vlaamse socialisten vanaf 1998 begonnen, kwamen de verkiezingen van 1999 wellicht nog te vroeg. Met het Toekomstcongres (1998) werd de start gegeven voor een eerste diepgaande opfrissing van het Vlaamse socialisme⁸⁶. Op sociaaleconomisch vlak was vooral resolutie 17 van het *Economisch Contract* opvallend. Daarin werden de verdiensten van de vrije markt erkend en deed de Derde Weg zijn intrede in de Vlaamse sociaal-democratie. Dit was evenwel nog niet zichtbaar in de

77. SOETKIN KESTELOOT, *Evolutie van de campagnevoering...*, p. 249. **78.** Luc Van Der Kelen geciteerd in SOETKIN KESTELOOT, *Evolutie van de campagnevoering...*, p. 251. **79.** Louis Tobback geciteerd in FONS VAN DYCK, *Agusta. Overleven met een affaire*, Leuven, 1995, p. 95. **80.** SOETKIN KESTELOOT, *Evolutie van de campagnevoering...*, p. 254. **81.** *Idem*, p. 266. **82.** NOËL SLANGEN & FRANK WILLEMSE, *Slangen in de coulissen. 25 jaar politiek en communicatie*, Gent, 2013, 137. **83.** PATRICK STOUTHUYSEN, "Liberalisme...", p. 127. **84.** GUY VERHOFSTADT, *De Vierde Golf. Een liberaal project voor de nieuwe eeuw*, Antwerpen, 2002. **85.** BOUDEWIJN VANPETEGHEM & OLIVIER MOUTON, *Numero Uno. Guy Verhofstadts weg naar de top*, Tielt, 2003, p. 258. **86.** CARL DEVOS & TINE BOUCKÉ, "Socialisme...", p. 223.

campagne van 1999 waarin de Vlaamse socialisten een eerder klassiek links programma bleven verdedigen (grafiek 2).

1999-2010 : van ontspanning naar polarisatie

Bij het begin van de 21e eeuw heerste een nooit geziene economische euforie. Op de beurzen werd het ene na het andere record gebroken en iedereen was in de ban van de 'nieuwe economie'⁸⁷. Ook de Belgische economie ging door een bloeiperiode en samen met de gemeenschappelijke liefde van socialisten en liberalen voor de Derde Weg vormde dit de basis voor de paars-groene coalitie die na de verkiezingen van 1999 op de been werd gebracht. Paars bleek lange tijd onmogelijk, maar de vroegere sociaaleconomische tegenstellingen werden overwonnen in een gemeenschappelijk project dat de 'actieve welvaartstaat' werd gedoopt. Lastenverlagingen werden daarbij gecombineerd met een tewerkstellingspolitiek die de sociale zekerheid blijvend moest verzekeren. De rechtser sociaaleconomische keuzes van de socialisten en de centrumkoers van de liberalen gaven op termijn evenwel aanleiding tot misprijzen op de ideologische flanken van beide partijen. Een kritiek waar de verjongde partijtop niet doof voor bleef. In een poging om de crisis op te lossen, die in 2008 was losgebarsten, grepen beide partijen terug naar hun klassieke recepten.

De Vlaamse liberalen en socialisten reden er aan het begin van de 21^e eeuw de scherpe ideologische kantjes af. Het Toekomstcongres (1998) had binnen het Vlaamse socialisme de deur op een kier gezet voor de vrije markt.

Deze koerswijziging werd door voorzitter Patrick Janssens kracht bijgezet door in 2001 ook een naamsverandering door te voeren : SP werd Sp.a. Wat staat voor Socialistische partij anders. Onmiddellijk werd de link gelegd met de omvorming van het Britse *Labour* naar *New Labour* door Tony Blair⁸⁸.

De rechtser sociaaleconomische koers van de Vlaamse socialisten verliep synchroon met de gematigder taal die de liberalen spraken. De partij koesterde de ambitie om de rol van de christen-democratie over te nemen en uit te groeien tot de volkspartij van Vlaanderen. De liberale partijtop koos daarom resoluut voor een centrumkoers, ook op het sociaaleconomische terrein. Centraal daarin stond de combinatie tussen lastenverlaging, de versterking van het pensioenstelsel en het behoud van de hoge budgetten die worden uitgetrokken voor de gezondheidszorg. Dat moest de kiezers overtuigen van het feit dat de liberale partij het radicale discours uit de jaren 1980 en 1990 had afgelegd.

In zowel de liberale als socialistische partij stootte de centrumkoers na verloop van tijd op verzet. Bij voorzittersverkiezingen kregen de kandidaten die met klassieke recepten campagne voerden, veel bijval. Deze roep om een meer doctrinaire koers te varen, werd in beide partijen ook beantwoord. Zeker na het uitbreken van de financiële crisis werd de sociaaleconomische polarisatie tussen socialisten en liberalen opnieuw groter. Er dook onenigheid op rond de mate van overheidsinterventie die nodig was om de crisis op te lossen. Liberalen en socialisten voerden

87. REGINALD SAVAGE, *Économie belge...*, p. 11. 88. CARL DEVOS & TINE BOUCKÉ, "Socialisme...", p. 224.

Guy Verhofstadt

Guy Verhofstadt in de periode van zijn eerste burgermanifest, op een PVV-verkiezingsaffiche uit 1981. (Liberaal Archief)

daarbij herhaaldelijk sociaaleconomische discussies waarin teruggegrepen werd naar de klassieke recepten van de politieke leer. Zo lieten socialisten in de traditie van het keynesianisme regelmatig verstaan dat de federale begroting gerust wat dieper in het rood mocht gaan om de crisis te bestrijden. Van liberale zijde werd prompt gereageerd met de opmerking dat ongecontroleerde *deficit spending* uit den boze was⁸⁹. Aan de relatieve ontspanning die er sinds 1999 tussen beide partijen bestond, kwam dan ook een einde in 2010 (Grafiek 2).

VI. Een aanzet tot verklaring : de impact van de economie en beleidsparadigma's

In bovenstaande sectie V werd de graad van polarisatie op de sociaaleconomische breuklijn een aantal keer, eerder impliciet, in verband gebracht met de economisch context en heersende beleidsparadigma's. In deze paragraaf willen we, bij wijze van aanzet tot verklaring van de bewegingen die we vastgesteld hebben, even dieper ingaan op de mogelijke impact van deze variabelen. Daarmee gaan we uit van een Marxistische visie op de werkelijkheid waarbij het gedrag van actoren, *in casu* politieke partijen, in eerste instantie door structurele of systemische factoren kan verklaard worden. Daarmee doen we volgens andere wetenschappelijke paradigma's, die het individu centraler zetten bij het verklaren van sociale fenomenen,

onrecht aan persoonlijk motivaties en verwachtingen van mensen⁹⁰, maar dit kan dan onderdeel zijn van verder historisch onderzoek.

We gaan eerst kwantitatief na of en in welke mate de economische toestand van het land samenhangt met de wisselende spanning die we tussen 1961 en 2010 vaststelden op de sociaaleconomische breuklijn. Dat de omstandigheden van de binnenlandse economie correleren met de mate van inhoudelijke spanningen werd reeds aangetoond voor het Engelse meerderheidssysteem tussen 1929 en 1966. Daaruit bleek dat economische crisissen leiden tot een grotere spanning tussen Labour en de Conservatieven terwijl economische bloeiperodes beide partijen dichter bij elkaar brachten⁹¹. Voor België, een proportioneel systeem waar volledig andere dynamieken aan het werk zijn, werd dit nog niet onderzocht. Hierna doen we daartoe een eerste verkennende aanzet. Dit stelt ons in staat om nog beter de bovenvermelde (grafiek 2) analyse te duiden.

In onderstaande tabel staat de graad van correlatie weergegeven tussen de economische toestand van België en de waargenomen spanning op de sociaaleconomische breuklijn (afstand tussen de posities van de liberale en socialistische partij in een bepaald verkiezingsjaar) tussen 1961 en 2010. De economische toestand werd geoperationaliseerd aan de hand van het Bruto

89. NICOLAS BOUTECA, "Democratie in tijden van crisis", in *De Standaard*, 20.3.2009. 90. CARL DEVOS, *De kleermakers en de keizer*, Gent, 2006, p. 72. 91. DAVID ROBERTSON, *A Theory of Party Competition*, Bristol, 1976.

Binnenlands Product (BBP) en de graad van werkloosheid. Dit zijn allebei economische indicatoren die vaak door de media worden aangehaald. Aangezien politici hun informatie vaak uit de media halen⁹², zijn het interessante parameters om in dit onderzoek te gebruiken. We hanteerden zowel statische metingen in het verkiezingsjaar als gemiddelden tussen

twee verkiezingen⁹³. Dit onderscheid is belangrijk omdat sommige partijen zich zeer competitief opstellen en enkel uitgaan van de op dat moment van kracht zijnde economische toestand van het land wanneer ze hun verkiezingsprogramma schrijven, terwijl anderen de situatie genuanceerder bekijken en zich baseren op de gehele voorbije legislatuur⁹⁴.

Pearson-correlatie (r) tussen economische indicatoren (statisch (S) en gemiddeld (G)) en de positionele afstand op de sociaaleconomische breuklijn
 (*= correlatie is significant op 0.05 niveau; **= correlatie is significant 0.01 niveau)

	Groei BBP (S)	Werkloosheid (S)	Groei BBP (G)	Werkloosheid (G)
Positionele afstand	-0.373	0.564*	-0.466	0.549*
Positie liberalen	-0.269	0.630**	-0.528*	0.609*
Positie socialisten	-0.377	0.291	-0.286	0.261

In bovenstaande tabel zijn duidelijke indicaties te vinden voor het feit dat de spanning op de sociaaleconomische breuklijn (= positionele afstand in de tabel) groter wordt in economisch slechte tijden en afneemt in economische bloeiperiodes. We mogen natuurlijk niet uit het oog verliezen dat correlaties enkel op een statistisch verband wijzen, maar de resultaten zijn interessant. Ten eerste omdat de richting van het verband duidelijk is. Het is de economie die de partijposities beïnvloedt. Men kan bezwaarlijk het omgekeerde beweren. Daarnaast zijn de

resultaten interessant omdat we – ondanks het beperkt aantal cases – toch een mooi aantal significante en sterke verbanden aantreffen.

Het merendeel van de significante verbanden werden gevonden in relatie tot de werkloosheidsgraad. Zowel de statische (0.564) als de gemiddelde (0.549) meting correleerde zeer sterk⁹⁵ en positief met de spanning op de sociaaleconomische breuklijn. Dit betekent dat de spanning tussen liberalen en socialisten in termen van de posities die ze innamen op de

92. Kirchgässner, zoals geciteerd in PIA KNIGGE, "The ecological correlates of right-wing extremism in Western Europe", in *European Journal of Political Research*, 34, 1998 (2), p. 260.
 93. De cijfers omtrent de werkloosheidsgraad komen uit de Eurostat-database en zijn beperkt tot 1960. Dit betekent dat de gemiddelde werkloosheidsgraad voor de legislatuur tussen 1958-1961 enkel gebaseerd is op 1960 en 1961. De economische groeicijfers (BBP) werden uit de database van de Nationale Bank van België gehaald. 94. ROBERTSON, *A Theory of...*, p. 106.
 95. Een correlatie wordt in de sociale wetenschappen als zeer sterk beschouwd als $r \geq \pm 0.45$ en sterk als r zit tussen ± 0.35 en ± 0.45 .

sociaaleconomisch breuklijn toenam wanneer de werkloosheid steeg. De correlaties met het BBP (zowel de statische als gemiddelde meting) zijn niet significant, maar sluiten wel aan bij de voorgaande bevindingen. Beide variabelen correleren sterk en negatief. Dat betekent dat de spanning stijgt wanneer het BBP daalt en omgekeerd.

Het heersende economisch denken is een tweede structurele variabele die tot nog toe wat onderbelicht bleef maar mogelijk de wisselende polarisatie op de sociaaleconomische breuklijn mee kan verklaren. Beleidsparadigma's, zoals het keynesianisme en neoliberalisme, zijn te vergelijken met de wetenschappelijke paradigma's die Thomas Kuhn beschreef⁹⁶. Kuhn sprak over een geheel van opvattingen, methodes en vraagstellingen die wetenschappers in een bepaald tijdvak als waar beschouwen en hen helpen bij de vragen die ze moeten stellen en hoe ze die moeten oplossen⁹⁷. Beleidsparadigma's worden dan omschreven als algemene denkkaders die beleidsmakers in een bepaalde periode hanteren in het bepalen van de doelstellingen van het beleid en de instrumenten die men daartoe kan hanteren. Bovendien geeft zo'n beleidsparadigma aan naar welke problemen de beleidsmakers zich moeten richten. Het geeft aan wat de norm is in een bepaald tijdvak waarbij het haast als idioot wordt beschouwd om anders te handelen. Anders denken wordt als wereldvreemd beschouwt. Paradigma's hebben hierbij een element van vanzelfsprekendheid in zich dat aansluit bij de

derde dimensie van macht van Steven Lukes waarbij de meest radicale vorm van macht wordt omschreven als een situatie waarbij men zich haast geen alternatief kan indenken⁹⁸.

Met betrekking tot het economische domein onderscheiden we voor de periode van dit onderzoek twee verschillende paradigma's: het keynesianisme en het neoliberalisme met het begin van de economische crisis in 1973 als cesuur. Na de Tweede Wereldoorlog groeide er een consensus rond een gemengde economie waarbij alles in het werk werd gesteld om volledige tewerkstelling te creëren aan de hand van een vraaggestuurd economisch beleid. Een grote meerderheid van de partijen in Europese partijsystemen handelden vanuit het Keynesiaanse paradigma⁹⁹. De crisis van de jaren 1970 legde evenwel een aantal anomalieën van dit paradigma bloot die ook breed werden erkend. Het gevolg was een paradigmatische revolutie waarbij het keynesianisme werd opzijgeschoven voor de normen van het neoliberalisme. Voortaan gold een nieuw denkkader dat het economisch beleid van partijen naar rechts zou bijsturen.

Partijen functioneerden altijd binnen een heersend paradigma. Heden ten dage overheerst de neoliberale consensus waarbij iedereen de voordelen van de vrije markt inziet. Maar tot voor de crisis van midden de jaren 1970 dirigeerde het Keynesiaanse paradigma het economische denken. De crisis van de jaren 1930 na de beurscrash van 1929 en de Tweede Wereldoorlog die er op volgde, had het vertrouwen

96. PETER HALL, "Policy paradigms, social learning, and the state. The case of economic policymaking in Britain", in *Comparative Politics*, nr. 25, 1993 (3), p. 275-296.1993.

97. THOMAS KUHN, *The structure of scientific revolutions*, Chicago, 1962. 98. STEVEN LUKES, *Power. A radical view*, Londen, 1974. 99. KNUT RØDER, *Social democracy and labour market policy. Developments in Britain and Germany*, New York, 2003, p. 79.

Enkele kopstukken van de SP tijdens een verkiezingsshow van december 1987. V.l.n.r. : Jos Van Elewyck, Karel Van Miert, Willy Claes en de jonge Frank Vandenbroucke. (AMSAB)

in het kapitalisme immers een ferme knauw toegediend. Het kan dus goed zijn dat de beperkte spanning op de sociaaleconomische breuklijn vanaf het midden van de jaren 1960 tot ver in de jaren 1970 te verklaren valt door de relatieve consensus die er toen bestond rond overheidsinterventie. Opvallend in dat opzicht is bijvoorbeeld dat liberalen eind jaren 1960 en begin jaren 1970 sterk inzetten op overheidsinvesteringen voor de aanleg van snelwegen en het bouwen van scholen. Zo spreekt het liberale programma van 1968 zelfs over het socialistisch aandoende 'plan voor de aanleg van autosnelwegen'. Bovendien waren de liberalen toen ook opvallend links op het vlak van de welvaartstaat. De pensioenleeftijd kon best verlaagd worden en de uitgekeerde pensioenbedragen verhoogd. Sociale zekerheid was in de jaren 1970 een prominent thema binnen de liberale programma's. Als gevolg van het keynesiaanse denkkader dat toen allesoverheersend was, vonden liberalen overheidsinterventie wellicht best aanvaardbaar. Tegenover de neoliberale consensus van vandaag stond in het verleden dus de keynesiaanse consensus. De grote paradigmatische omslag in de Belgische politiek lijkt volgens dit onderzoek pas in 1981 gekomen toen de liberalen voor de eerste keer het neoliberalisme oppikten dat mondiaal al een tijdje sluimerde.

De grootste polarisatie valt dan ook te verwachten in de overgangperiode tussen twee paradigma's¹⁰⁰. De overgang van het keynesiaanisme naar het neoliberalisme maakt dit voor de partijen van dit onderzoek heel erg goed duidelijk. Van de partij die het nieuwe paradigma

ideologisch genegen is, in dit geval de liberale partij, valt te verwachten dat ze snel de nieuwe ideeën in het programma zal overnemen. Terwijl de socialistische partij, die het Keynesiaans paradigma veel diepgaander had geïntegreerd, zich veel langzamer aan het nieuwe denken zal aanpassen. Dit lijkt zich ook hier te hebben voorgedaan. De overgang van het keynesiaanisme naar het neoliberalisme ging gepaard met een extreme centripetale beweging van de liberale partij. Tussen 1971 en 1981 schoof de partij op van een positie van -0,195 naar + 0,876. Met een enorm sterke verrechtsing tussen 1978 en 1981. De socialistische partij schoof daarentegen in 1974 eerst op naar links en is pas vanaf eind de jaren 1980 veel minder sterk het belang van de staat gaan benadrukken en de marktwerking gaan aanvaarden.

VI. Conclusie

Met de historische reconstructie van de sociaaleconomische breuklijn krijgen we meer inzicht in een van de belangrijkste structurerende elementen van de recente Belgische politieke geschiedenis. Samen met de levensbeschouwelijke en communautaire strijd vat dit conflict samen waarover in België politiek de degenen werden gekruist. Over de status van de eerste twee genoemde breuklijnen bestaat weinig discussie. Het levensbeschouwelijke conflict verdeelt de Belgische samenleving niet langer op een diepgravende manier. De communautaire breuklijn is daarentegen, ondanks de poging tot pacificatie via de weg van de federalisering,

100. KNUT RODER, *Social democracy and labour market policy...*

nog steeds springlevend. Over het statuut en de al dan niet getaande relevantie van sociaaleconomische breuklijn bestaat evenwel discussie. De populaire bewering dat deze breuklijn langzaam plaats heeft moeten ruimen, vindt in dit onderzoek enige kwantitatieve houvast, maar wordt zeker niet volledig weerhouden. Een vaststelling die kracht wordt bijgezet door de grote *face-validity* van de gebruikte kwantitatieve data in dit onderzoek.

De kwantitatieve analyse van de partijprogramma's van socialisten en liberalen toont aan dat de aandacht voor sociaaleconomische thema's de afgelopen 50 jaar gedaald is. Socialisten en liberalen trokken, wellicht onder impuls van de algemene welvaartsstijging, in hun programma's de voorbije decennia stelselmatig minder plaats uit voor dit soort issues. De constante daling werd begin jaren 1990 wel halt toegevoerd en vanaf 1995 wipt de aandacht voor het sociaaleconomische thema zelfs weer licht op. Al blijft het verschil met het verleden groot. Een verklaring voor deze kleine revival ligt niet voor de hand en zoeken we vooral in historisch-materialistische hoek. Het lichte herstel van de aandacht voor sociaaleconomische issues zou te maken kunnen hebben met de voortschrijdende globalisering en de partijpolitieke recuperatie van deze sociaaleconomische problematiek.

Zoals in de inleiding werd gesteld, is een duidelijk afgenomen aandacht voor sociaaleconomische issues niet voldoende om glasheldere uitspraken te kunnen doen over het al dan niet afgenomen belang van deze

breuklijn. Ook de posities die hieromtrent worden ingenomen moeten daarvoor in rekening worden gebracht. En deze leveren een wat troebeler beeld op. De spanning op de sociaaleconomische breuklijn neemt niet met eenzelfde lineariteit af als de aandacht. Periodes van convergentie en divergentie wisselen elkaar af. De spanning rond deze issues is in het verleden wel al groter geweest dan vandaag. In de jaren 1980 en 1990 van de vorige eeuw lagen de meningen veel verder uiteen dan in het laatste decennium van het onderzoek. Maar in de jaren 1960 en 1970 is dat dan weer niet altijd het geval. De analyse van de posities laat dus niet toe om onverkort te stellen dat de sociaaleconomische breuklijn de voorbije halve eeuw een voortschrijdend verval kende.

Om de wisselende spanning te verklaren werd gekeken naar de mogelijke impact van twee structurele factoren: de toestand van de economie en het heersende economische paradigma. Er zijn aanwijzingen dat beide variabelen een invloed hebben op de spanning op de sociaaleconomische breuklijn: de inhoudelijke tegenstellingen nemen toe naarmate de economische toestand verslechterd en de spanning is het grootst in de periode van een paradigmawissel. Maar het verklaringsluik biedt voorlopig slechts een aanzet. Beide variabelen zouden immers nog samen met andere mogelijk verklarende variabelen (zoals bijv. de ideologische overtuiging van de partijleider) in één model moeten gebracht worden. Daarvoor zijn evenwel nieuwe data nodig waarover we momenteel niet beschikken. De resultaten van dit artikel nodigen dus uit tot verder onderzoek. Niet alleen door extra varia-

belen van dichterbij te bekijken, maar ook door een blik over de taalgrens te werpen en de Franstalige partijen in de analyse te betrekken.

NICOLAS BOUTECA (°1980) is licentiaat in de geschiedenis (KU Leuven) en doctor in de politieke wetenschappen (UGent). Hij promoveerde in 2011 op een proefschrift over ideologische convergentie. Momenteel werkt hij als doctor-assistent aan de Universiteit Gent waar hij lid is van de onderzoeksgroep GASPAR. Zijn interesses zijn : ideologie, politieke partijen, electorale competitie en het Belgisch federalisme.

CARL DEVOS (°1970) is hoogleraar politieke wetenschappen aan de Universiteit Gent en voormalig hoofdredacteur van Samenleving en Politiek en Res Publica. Hij is columnist en publiceert over de Belgische politiek.

Bijlage

SOCIAAL-ECONOMISCH LINKS

11 +STAAT+

Toename staatsinterventie

(Deze categorie omvat beweringen die wijzen op de positieve invloed van de staat op de economie, die niet duidelijk in andere 'omvang van de overheid/+staat+'-categorieën thuishoren. Het kan gaan om algemene beweringen ten gunste van de staat of om algemene beweringen die blijken te geven van een sympathie voor de 'socialistische' economie. Deze categorie omvat ook algemene kritiek op het idee van een kapitalistische economie, algemene kritiek op de idee om de vrije markt te laten werken en algemene kritiek op de notie om het leven zo aangenaam mogelijk te maken voor de belangen van bedrijven.)

111 +STAAT+/begroting

Begroting

1111 +STAAT+/begroting/uitgaven

Toename van overheidsuitgaven

(Deze categorie omvat algemene beweringen die positief staan ten opzichte van een toename van overheidsuitgaven die niet behoren tot één van de meer gedetailleerde categorieën van de '+staat+/begroting/uitgaven'- categorieën die hieronder staan. Beweringen tegen een vermindering of het limiteren van openbare uitgaven moeten hier ook onder geplaatst worden.)

11111 +STAAT+/begroting/uitgaven/onderwijs en opleiding

Onderwijs en opleiding

(Omvat uitspraken ten voordele van extra financiën voor en investering in onderwijs en opleiding of uitspraken over het behoud van bestaande uitgavniveau tegen dreigende besparingen. Uitspraken die de noodzaak van een goed opgeleide bevolking benadrukken.)

11112 +STAAT+/begroting/uitgaven/wetenschap en technologie

Technologie en wetenschap

(Omvat uitspraken die positief staan ten opzichte van investeringen en uitgaven voor technologie en wetenschap)

11113 +STAAT+/begroting/uitgaven/ Wonen

Wonen

(Algemene uitspraken die positief staan tegenover investeringen en uitgaven in wonen die niet onder 111121 en 111122 vallen)

111131 +STAAT+/begroting/uitgaven/wonen/ openbaar

Sociale woningbouw

(Omvat uitspraken die pleiten voor investeringen in sociale woningen, die pleiten voor meer middelen voor sociale woningbouw of om het uitgavniveau voor sociale woningbouw te behouden wanneer er besparingen dreigen)

111132 +STAAT+/begroting/uitgaven/wonen/ privaat

Verlagen belastingdruk voor eigenaars¹

¹ Niettegenstaande hier privé-bezit wordt aangemoedigd via o.a. belastingverlaging, kan dit een links standpunt zijn. Dit vanuit de idee dat door de bestaande belastingen op wonen te verminderen, en zo de staatsuitgaven in feite laat stijgen, men de kleine bezitsvorming in de hand werkt. Een eigen huis als sociale zekerheid.

(Omvat uitspraken die positief staan tegenover financiële hulp van de overheid aan private huissector door belastingverlagingen toe te staan voor private huisbezitters. O.a. verlagen registratierechten voor aankoop woning en woonbelasting, woon- en bouwpremies)

11114 +STAAT+/begroting/uitgaven/transport

Openbaar vervoer (bus, trein)

(Overheidssteun voor openbaar vervoer. Noot: niet verwarren met 11114)

11115 +STAAT+/begroting/uitgaven/infrastructuur

Infrastructuur (sporen, (lucht)havens, snelwegen ...)

(Positief tegenover investeringen in luchthavens, sporen, havens, wegen)

11116 +STAAT+/begroting/uitgaven/Sociale zekerheid

Inkomensgarantie en gezondheid

(Omvat algemene pleidooien ten voordele van de sociale zekerheid en de strijd tegen armoede en de hulp aan economisch achtergestelden en bevolkingsgroepen die het minder goed hebben. Geldt ook voor uitbreiding van de Sociale zekerheid naar zelfstandigen toe. Inclusief uitspraken ten voordele van basisinkomen, minimuminkomen en sociale uitkeringen in het algemeen. Omvat ook uitspraken tegen een privatisering van de Sociale zekerheid. Deze uitspraken mogen niet vallen onder meer gespecificeerde uitspraken over sociale zekerheidsvoorzieningen zoals 111151, 111152, 111153, 111154 en 111155)

111161 +STAAT+/begroting/uitgaven/sociale
zekerheid/werkloosheid

Werkloosheidsuitkering

(Omvat uitspraken ten voordele van een verhoging van de werkloosheidsuitkering of ter behoud van de huidige (voorwaarden voor een) werkloosheidsuitkering.)

111162 +STAAT+/begroting/uitgaven/sociale zekerheid/pensioen

Pensioen

(Omvat uitspraken waarbij gepleit wordt voor een verhoging van pensioenuitkering of voor het behouden van de bestaande pensioenuitkering in geval van besparingen. Omvat ook uitspraken voor behoud bruggpensioen of verlagen van de pensioenleeftijd. Omvat ook uitspraken voor behouden bestaande pensioenregelingen wanneer die bedreigd worden. Geldt ook voor zelfstandigen. Omvat ook verzet tegen privé-pensioensparen)

111163 +STAAT+/begroting/uitgaven/sociale zekerheid/kinderbijslag

Kinderbijslag

(Omvat uitspraken waarbij gepleit wordt voor een verhoging van de kinderbijslag of het behoud van de bestaande kinderbijslag wanneer het bestaande uitkeringsniveau wordt bedreigd door besparingen. Geldt ook voor zelfstandigen.)

111164 +STAAT+/begroting/uitgaven/sociale zekerheid/gezondheid

Gezondheidszorg

(pleidooien voor meeruitgaven in de gezondheidszorg en meer geldbronnen voor de gezondheidszorg. Omvat ook beweringen omtrent investering in en uitbreiding van diensten binnen het gezondheidssysteem en beweringen tegen vermindering en voor het behoud van bestaande niveaus van overheidsuitgaven voor de gezondheidszorg wanneer die door besparingen wordt bedreigd. Vb. meer geld voor gehandicaptenzorg, rusthuizen, geneesmiddelen, ziekteverzekering...)

111165 +STAAT+/begroting/uitgaven/sociale zekerheid/andere

(Omvat uitspraken waarbij gepleit wordt voor een verhoging van vakantiegeld, integratieloon/bestaansminimum, inkomensgarantie voor ouderen, gewaarborgde gezinsbijslag, uitkering aan gehandicapte personen en meer geld voor armoedebestrijding. Omvat ook uitspraken die pleiten voor het behoud van de bestaande uitkeringsniveaus wanneer deze worden bedreigd door besparingen. Geldt ook voor zelfstandigen.)

11117 +STAAT+/begroting/uitgaven/politie

Politie

(Omvat uitspraken omtrent meer geld voor politie, gerecht en gevangeniswezen. Omvat geen uitspraken waarin wordt aangedrongen op een conservatieve kijk op criminaliteit, het versterken van politie/gerecht/gevangeniswezen Vb. meer blauw op straat, meer gevangenis, meer rechters...)

11118 +STAAT+/begroting/uitgaven/defensie

Defensie

(Omvat uitspraken omtrent meer geld voor defensie. Omvat geen uitspraken waarin wordt aangedrongen op een uitbreiding van het leger.)

11119 +STAAT+/begroting/uitgaven/cultuur en sport

Cultuur en sport

(Omvat uitspraken omtrent meer staatsgeld voor sport, culturele activiteiten zoals opera, musea, film, sport en andere vrijetijdsbestedingen.)

1112 +STAAT+/begroting/belastingen

Belastingsverhoging

(Algemene uitspraken waarin de noodzaak van een belastingsverhoging of –in het geval van vragen tot belastingdaling- het behoud van bestaande belastingsvoet wordt bepleit en die niet in de meer specifieke categorieën 11121, 11122, 11123, 11124 geplaatst kunnen worden)

11121 +STAAT+/begroting/belastingen/inkomen

Inkomen

(Hogere inkomensbelasting of verdedigen van bestaande belastingsniveaus tegen vragen tot belastingverlaging)

11122 +STAAT+/begroting/belastingen/loonlasten

Loonlasten

(Hogere lasten op lonen of verdedigen van bestaande belastingsniveaus tegen vragen tot belastingverlaging)

11123 +STAAT+/begroting/belastingen/vennootschap

Vennootschap

(Hogere belasting op bedrijfswinsten of verdedigen van bestaande belastingsniveaus tegen vragen tot belastingverlaging)

11124 +STAAT+/begroting/belastingen/verbruik

Verbruiksbelasting

(Hogere verbruiksbelasting verdedigen of verdediging van bestaande belastingsschalen tegen verlaging)

11125 +STAAT+/begroting/belastingen/kapitaal

Kapitaal

(Hogere kapitaalsbelasting of verdedigen van bestaande belastingsniveaus tegen vragen tot belastingsverlaging. Hieronder worden ook belastingen ook kapitaalswinsten, erfenisrechten en het eisen van een invoering van vermogensbelasting verstaan.)

1113 +STAAT+/begroting/tekort

(Algemene verwijzingen naar het aanvaarden van overheidstekorten of het laten stijgen van overheidstekorten als gevolg van een Keynesiaanse economische politiek die men voert)

11131+STAAT+/begroting/tekort/inflatie

(Geldhoeveelheid laten toenemen (vb. lage rentevoet: uitgeven is interessanter dan sparen), inflatie toelaten of verwijzingen naar het feit dat inflatiebestrijding niet prioritair is.)

11132 +STAAT+/begroting/tekort/lenen

(Meer geld lenen door de staat vb. staatsobligaties)

112 +STAAT+/eigenaar

(Toename van industrie en diensten in handen van de staat of het verdedigen van overheidsbezit tegen vragen naar minder overheidsbezit/privatisering)

113 +STAAT+/regulator

(Uitspraken die een grotere rol voor de staat opeisen als regulator van de private sector. Omvat algemene uitspraken betreffende meer overheidsinterventie in de privé-sector.)

1131 +STAAT+/regulator/prijzen

(Uitspraken waarin aangedrongen wordt op meer overheidsinterventie op vlak van prijzen.)

1132 +STAAT+/regulator/financiën

(Uitspraken waarin aangedrongen wordt op meer overheidsinterventie in de financiële sector.)

1133 +STAAT+/regulator/industrie

(Uitspraken waarin aangedrongen wordt op meer overheidsinterventie in bedrijven en industrie.)

1134 +STAAT+/regulator/handel

(Uitspraken waarin aangedrongen wordt op meer overheidsinterventie in handel: protectionisme)

114 +STAAT+/actie

(Pleidooi voor een grotere reikwijdte van direct overheidsoptreden)

1141 +STAAT+/actie/jobs

(Uitspraken pro-overheidsoptreden op vlak van jobcreatie en tewerkstelling. Algemene uitspraken over de noodzaak om werkloosheid te bestrijden via staatsactie. Omvat uitspraken waaruit blijkt dat de overheid moet investeren in het nastreven van (volledige) tewerkstelling. O.a. via PWA en andere statuten, jobcreatie, meer ambtenaren, ondersteunen sectoren in problemen ten behoeve van de werkgelegenheid...)

1142 +STAAT+/actie/intrest

(Uitspraken pro-overheidsoptreden om intrestvoeten te wijzigen)

1143 +STAAT+/actie/neocorporatisme

(Uitspraken pro neocorporatisme)

1144 +STAAT+/actie/consument

(uitspraken pro-overheidsoptreden ter bescherming van de consument)

1145 +STAAT+/actie/ander

(Uitspraken pro-overheidsoptreden om andere problemen op te lossen)

21 +WERKNEMER+

Arbeidsverhouding ten voordele werknemer.

(Algemene uitspraken ten voordele van de bescherming van werknemer- of arbeidersbelangen die niet passen onder 211, 212 en 213. Algemene uitspraken gericht tegen het kapitaal/ondernemer/bedrijfswereld in hun relatie met de arbeider)

211 +WERKNEMER+/vakbond

(Uitspraken ten voordele van vakbonden die niet onder 1143 horen of het aanklagen van het verhinderen van syndicale werking)

212 +WERKNEMER+/ondernemingsraad

(Uitspraken pro ondernemingsraad. Dit omvat beweringen die de verdere democratisering van het toezicht op ondernemingen op het oog hebben. Vb. uitbreiding publicatieplicht, vertegenwoordigers uit een bredere kring, verlaging benedengrens voor oprichten ondernemingsraad ...)

213 +WERKNEMER+/levenskwaliteit

(Hieronder vallen allerlei, ook algemene, uitspraken die een betere levenskwaliteit voor ogen hebben. Het gaat om maatregelen die de loopbaan verkorten of onderbreken zonder dat dit op termijn door de werknemer moet worden gecompenseerd met meer werken. Vb. arbeidsduurvermindering, tijdskrediet, meer vakantiedagen, uitbreiding ouderschapsverlof, zwangerschapsverlof, flexibilisering in het voordeel van de werknemer...)